

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України**

**УСНА ІСТОРІЯ ЯК ОСВІТНІЙ ІНСТРУМЕНТ
(НА ПРИКЛАДІ ПОВСЯКДЕННЯ В ПЕРІОД СИСТЕМНОЇ
КРИЗИ РАДЯНСЬКОГО ЛАДУ)
(1965 – 1984 рр.)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 611
Ланова Юлія Дмитрівна

Керівник:

кандидат історичних наук,
доцент Скорейко Г.М.

Рецензент:

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ доц. _____

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I. Теоретичні засади дослідження проблеми усної історії як освітнього інструменту	
1.1. Освітній інструмент в роботі вчителя історії	7
1.1.2. Сучасний онлайн-інструментарій усної історії	11
1.1.3. Усна історія в школі та культурна пам'ять	17
1. 2. Трансдисциплінарність методу усної історії	22
Розділ II. Метод усної історії в Новій українській школі	
2.1. Методологічні засади усної історії як освітнього інструменту	28
2.2. Розвиток критичного мислення учнів за допомогою методу усної історії	31
2.2.1. Технологія розвитку критичного мислення	32
2.2.2. Інтерактивна основа розвитку критичного мислення	39
2.3. Інтерв'ю: методика організація і проведення	49
2.3.1. Види усного інтерв'ю	56
2.3.2. Етичні та правові засади усного інтерв'ю	65
2.3.3. Транскрибування, інтерпретація, зберігання, презентація	63
Розділ III. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності використання методу усної історії в ЗЗСО	
3.1. Створення дослідної групи та вибір теми	69
3.2. Проведення інтерв'ю та транскрибування текстів	74
3.3. Підведення підсумків та звіт	75
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність. В другій половині ХХ століття більш вагомим стає антропологічний поворот, який призвів до виокремлення усної історії – міждисциплінарної галузі досліджень, що поєднує теоретичний і методологічний доробок історії, культурної антропології, соціології, психології та ін. Персональному свідченню відводиться велика роль при вивченні взаємодії людини і суспільства, історичних і соціальних процесів в їх індивідуальному вимірі. На сьогодні усна історія утвердилася як важлива частина історичних студій, є методом збору, збереження й інтерпретації свідчень людей перо пережите та окремою галуззю досліджень водночас. Термін «усна історія» був введений ще Баарбе д'Оревіллі (1852), проте отримав поширення після робіт професора Колумбійського університету Аллана Невінса.

Сучасне розуміння терміну «усна історія» включає якісний процес дослідження, який ґрунтується на особистому інтерв'юванні, що «дає змогу розуміти смисли, інтерпретації зв'язків та суб'єктивного досвіду», а також записи інтерв'ю (аудіо- чи відеозапис) як джерела для подальших досліджень та інтерпретацій. Живі студії відкривають нові проблеми (історію повсякденності, сім'ї, дитинства та ін.), прямо пов'язані з соціальними цілями історії, успішно використовуються в педагогічній практиці (відкривають альтернативні точки зору), «оживлюють» музейні експозиції і архівні колекції, практикуються як «терапія спогадами» для травмованих пережитим і людей старшого віку.

Використання усної історії сприяє розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Завдяки критичному мисленню традиційний процес пізнання набуває індивідуальності і стає осмисленим, безперервним і продуктивним. Критичне мислення починається з постановки питань, усвідомлення проблем, які потрібно розв'язати. Критичне мислення базується

на переконливій аргументації. Критично мислячий учень розуміє, що можливі різні рішення однієї й тієї самої проблеми, знаходить їх, вибирає найкращу і доповнює обґрунтованими доказами, доводячи, що обране ним рішення найбільш доцільне у даній ситуації.

«Усна історія – це інструмент пошуку відповідей на питання про те, ким ми є: завдяки інтерв'ю зі свідками й учасниками подій ми не лише заповнюємо білі плями минулого, але й дізнаємося більше про сьогодення. Тому дана тема в наш час є досить актуальною.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження на основі узагальнення та критичного осмислення комплексу джерел та наукових досліджень показати роль усної історії як освітнього інструменту.

Згідно поставленої мети впливають наступні **завдання**:

- проаналізувати теоретичні засади дослідження проблеми усної історії як освітнього інструменту.
- висвітлити метод усної історії в Новій українській школі.
- здійснити дослідно-експериментальну перевірку ефективності використання методу усної історії в ЗЗСО.

Об'єктом дослідження виступає навчальний процес в Україні.

Предметом нашого магістерського дослідження є усна історія як освітній інструмент на прикладі вивчення повсякденного життя в період системної кризи радянського ладу (1965 – 1984 рр.) .

Методи дослідження зумовлені темою та завданнями роботи. У магістерській роботі використовувалися загальнонаукові й спеціальні історичні методи. Із міждисциплінарних застосовано структурно-системний метод та метод класифікації, які дали змогу розглянути об'єкт дослідження як єдине ціле. Із загально логічних застосовано метод аналізу та синтезу, з емпіричних – метод аналізу джерел і наукової літератури.

Практичне значення полягає в тому, що основні положення й висновки магістерської роботи можуть бути використані для поглиблення знань

школярів з теми «Повсякденне життя в Україні в період системної кризи радянського ладу (1965 – 1984 рр.)».

Ступінь наукової розробки проблеми. (Наукові публікації можна умовно згрупувати за проблемами, які ставлять та досліджують науковці. Зокрема, першу групу представляють наукові праці українських вчених-педагогів.

Зокрема, у колективній праці Л.Лебдушки та Ю.Волошина міститься детальний аналіз усної історичної інструментації в процесі вивчення шкільної історії ..

Синявська Л. І., Мазур О. О. вивчають значення та проблему використання усної історії під час вивчення окремих тем з історії України «Україна в роки другої світової війни. Остарбайтери», Т. Нагайка «Усна історія в Україні: традиція і сучасні практики», «Вивчення побутового аспекту життя сільського населення України у період другої світової війни засобами усної історії», Г. Скорейко «Втрачене сусідство: сільське єврейство міжвоєнного часу в пам'яті буковинського населення»

Друга група наукових праць представлена дослідженнями, спрямованими на вивчення проблем теоретичних та методологічних засад усної історії. Зокрема, вони знайшли відображення у статтях Т. Пастушенко «Метод усної історії та історичні дослідження в Україні», О. Кісь «Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади».

Четверту групу складають публікації та наукові статті вчителів-практиків, які містять методичні поради та рекомендації щодо використання усної історичних досліджень на уроках історії, зокрема Г. Грінченко «Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження», І. Коляда «Метод усної історії у науково-дослідних роботах з історичного краєзнавства учнів-членів МАН України: Проблеми та перспективи використання».

Джерельною базою магістерського дослідження є комплекс опублікованих та усної історичних матеріалів.

Зокрема, першу групу джерел складає законодавча база, яка регламентує освітній процес в Україні. В першу чергу, це Конституція України, «Закон

України про освіту», «Закон України про повну загальну середню освіту». Основні засади реформи шкільної освіти викладено в Концепції Нової української школи.

Друга група джерельного матеріалу – це шкільні підручники з історії України для 11 класу авторів: Олександра Гісема, Олександра Мартинюка; Віталія Власова, Станіслава Кульчицького; Ганни Хлібовської, Оксани Наумчук, Марії Крижановської, Ігора Гирича, Ігора Бурнейко; Віктора Даниленка, Мирослави Смольницької; Мар'яна Мудрого, Олени Аркуші; Олексія Струкевича, Степана Дровозюка; Наталії Сорочинської, Ольги Гісем.

Третя група джерел – це матеріали усноісторичних досліджень, зібрані учасниками учнівського проекту.

Хронологічні рамки: 1965 – 1984 рр.

Апробація дослідження здійснена на студентській науковій конференції «Проблема травматичного досвіду в усній історії», яка відбулася 25 квітня 2023 року в Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича; та на Всеукраїнській онлайн конференції з підвищенням кваліфікації ПНЗ «Київський Інститут післядипломної педагогічної освіти» на тему: «Інструментарій вчителя історії: йдемо в НУШ» та «Методика викладання історії в рамках НУШ: від традиційного підходу до міжпредметної інтеграції», яка відбулася 02 квітня 2023 року.

Розділ І. Теоретичні засади дослідження проблеми усної історії як освітнього інструменту

1.1. Освітні інструменти в роботі вчителя історії

В галузі педагогічної освіти ввітові тенденції потребують високого рівня професіоналізму вчителів [52, с. 1-2]. Педагогічні принципи, прийоми, методи, засоби роботи уявляють широку гамму для вибору учителя. Вчитель не є основним джерелом знань, він повинен допомагати учневі вчитися, мотивувати, наставляти, надихати. Навчити лідерству та командній роботі, розвивати критичне мислення і навички вирішення проблем, давати право вибору та вчити брати відповідальність за свій вибір, а також своїм прикладом демонструвати навички для успіху в ХХІ столітті – основні задачі вчителя.

«Основними проблемами, які постають перед педагогами є активна динаміка змісту освіти, різноплановість проблем виховання, інтеграція знань, умінь і навичок із таких суміжних із педагогікою наук, як філософія, психологія, медицина тощо, робота в єдиному інформаційному середовищі, активне використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі тощо. Реалізовувати ці завдання може лише вчитель із високим рівнем професійної компетентності» [60, с. 253-254].

Ключовою реформою Міністерства освіти і науки є Нова українська школа. Її мета – створити школу, де буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

У вересні «2017 року було ухвалено новий Закон «Про освіту», який регулює основні засади нової освітньої системи, а у лютому 2018 року Кабінет Міністрів затвердив новий Державний стандарт початкової освіти. У березні 2020 року набув чинності Закон «Про загальну середню освіту», який детально розкрив зміни, закладені реформою» [13; 14.].

«Надзвичайно важливою для впровадження цінностей Нової української школи є роль сучасного вчителя, рівень його підготовки, зокрема цифрова компетентність». [19, с. 245]. «Так, у формулі НУШ вказано: «Наскрізне

застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти має стати інструментом забезпечення успіху нової української школи» [10].

«Упровадження інноваційних педагогічних прийомів, гнучкого реагування на всі процеси, інтеграція України у світовий простір вимагає постійного пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, що відбуваються в нашій державі та світі» [59, с. 105].

У концепції НУШ наголошено: «Нова школа потребує нового вчителя, який зможе стати агентом змін. У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини» [3, с. 16].

Серед таких засобів технологій провідне місце займають комп'ютерно-орієнтовані засоби та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), на основі яких, передусім, будується інформаційно-комунікаційна платформа відкритої освіти, завдяки яким інформатизація освіти, як суспільне явище, стає важливим чинником та сучасним інструментом інноваційного розвитку освіти.

У наш час технології та освіта сплетені досить тісно, практично у кожного вчителя є свої улюблені технологічні інструменти, які він використовує у своїй роботі, і які дозволяють йому дістати увагу учнів під час цікавих, захоплюючих шкільних занять. Але як і все, що має відношення до технології, інструменти безперервно оновлюються, а старі стверджуються, розширюючи сферу застосування або просто додаючи нові функції, більш актуальні для сучасної освіти і затребувані найбільш технологічно підкованими вчителями.

Інструмент (від лат. instrumentum – «знаряддя»)-предмет, засіб, пристрій, механізм, машина або алгоритм, що використовуються для впливу на об'єкт: його зміни або вимірювання з метою досягнення корисного ефекту.

Освітній інструментарій – це сукупність способів діяльності, професійних умінь і прийомів навчання, якими володіє педагог і які

використовує в процесі викладання. Освітній інструментарій включає: особистість вчителя, слово, закони психіки, художній твір, методи, прийоми, педагогічні технології, підручник, ІКТ, помилка, відеозапис власних уроків.

«Ефективно використати той чи інший інструмент у своїй роботі педагогів свідчить про їх професійну компетентність і конкурентоспроможність. Сучасний вчитель, повинен не тільки знати про наявність різних безкоштовних інструментів, а й уміти правильно використовувати їх – відповідно до мети і завдань, що стоять перед ними» [32, С. 205-207].

У епоху Інтернету на світ з'явилися покоління центеніалів, які прив'язані до цієї мережі та не уявляють життя без нього, віддають перевагу спілкуванню в мережі – набагато зручніше написати повідомлення, аніж зателефонувати чи зустрітися, вони не ділять світ на цифровий і реальний, а вважають його двома частинками одного цілого. Адже сучасні молоді люди достатньо багато часу проводять онлайн, а реальне спілкування стає мистецтвом, якому потрібно навчати. Постає дуже гостро питання вибору методів роботи зі студентами. Одним із ефективних методів можна виокремити сторітелінг.

«Якщо вчитель буде впроваджувати сторітелінг в навчальному процесі, йому вдасться змотивувати студентів до вивчення предмету. Оскільки розповіді історій передбачають опис власного або чийогось досвіду, емоційне співпереживання та комунікацію. «М. Фарухшина до основних функцій сторітелінга в навчальному процесі відносить:

- пропагандистську (інструмент переконання, що дозволяє надихнути або мотивувати);
- об'єднувальну (інструментом розвитку колективної культури, спільної ідентичності спільноти є історія);
- комунікативну (підвищення ефективності спілкування на різних рівнях);
- мотивуючу (розширення арсеналу засобів мотивації);

- утилітарну (найпростіший спосіб донести до інших зміст завдання або проекту)» [22].

«В освітньому процесі важливим є не тільки використання методу як сторітелінг, а застосування сучасних освітніх інструментів, урізноманітнення представлення таких історій, для створення якісного контенту та цікавого оформлення сторітелінгу. До таких інструментів відносимо: [37]:

- **Storyjumper** (<https://www.storyjumper.com/>) – це хмарний ресурс, призначений для створення ілюстрованих книг з різними історіями, використовуючи шаблони з сайту та власні доробки. За допомогою цього інструменту можна розробляти, структурувати та систематизувати вправи, а також наповнювати їхній контент текстовим та мультимедійним матеріалом. Перевагами даного ресурсу: інтерактивність, мобільність, мультимедійність, творчість, доступність, зручність.

- **Ourboox** (<https://www.ourboox.com/>) – це інструмент для створення авторських електронних книг. Ця платформа проста і зрозуміла. Підтримується в книгах розміщення медіа-об'єктів: гіпертекстові покликання, відео-матеріали, дидактичні ігри та інше. Надає доступ до перегляду його публікацій та редагування після публікування. Має можливість працювати з редагуванням HTML коду сторінки для додавання інтерактивних об'єктів і медіа.

- **Piktochart** (<https://piktochart.com/>) – це додаток, який дозволяє користувачам створювати інфографіку та візуальні зображення без спеціального досвіду як графічних дизайнерів легко за допомогою тематичних шаблонів з додаванням коротких текстів.

- **Canva** (<https://www.canva.com/>) – сервіс для графічного дизайну (крос-платформенний) – дозволяє створювати зображення та інформаційні плакати, інфографіку. Специфіка роботи даного сервісу – це перетягування готових елементів і варіюванні змінних шаблонів. Це надає доступ до вбудованої бібліотеки шаблонів, стічних фотографій, ілюстрацій і шрифтів. Даний інструмент доступний як звичайним користувачам, так і професіоналам

дизайну і цифрового маркетингу. На цьому сервісі можна створювати як зображення для публікації в інтернеті, так і макети для поліграфічної продукції.

– **Pixton** (<https://www.pixton.com/>) – інструмент для створення коміксів, що дозволяє конструювати свої історії з початку. На даному сервісі можна необмежено редагувати малюнки, працювати з кольорами тла, розміром, кутом повороту, позами графічних об'єктів.

– **Wix.com** (<https://wix.com/>) – міжнародний хмарний сервіс, призначений для створення професійних сайтів та їхніх мобільних версій, використовуючи інструменти drag-anddrop. Перевагами даного сервісу є простий яскравий сучасний дизайн та інтерфейс, що дає можливість користувачам, без спеціальних знань і вмінь працювати з ним.

– **StoryMap JS** (<https://storymap.knightlab.com/>) – інструмент для створення просторових наративів та мап-оповідей. Дизайн сервісу представлений у вигляді слайдів з підтримкою мультимедіа.

– **Twine** (<https://twinery.org/>) – платформа для створення гіпертекстових розповідей, ігор та роботи з мультимедійними та багатофункціональними історіями. Етап роботи з сервісом починається зі створення сюжетної мапи – дошки зі сторінками-пасажами історії, що сприяє орієнтації в структурі оповіді. Інструмент передбачає можливість працювати з візуальним дизайном, елементами ігрової статистики та додавати будь-який медіаконтент.

Представлені інструменти – передбачають приватний доступ до опублікованих матеріалів та публічний та. Всі з вище перерахованих інструментів не мають обмеження у використанні та є мультифункціональними. Вони передбачають доступ через мережу Інтернет та є сучасними, мобільними та дистанційними. Перевагами даних інструментів є їхня безкоштовність (тільки деякі із них передбачають плату за додаткові спеціальні можливості).

1.1.2. Сучасний онлайн-інструментарій усної історії

Ми живемо в епоху інформаційного суспільства, коли доступ до океану інформації, що циркулює в мережі Інтернет, стає доступнішим із кожним днем. Тому сучасний вчитель має усвідомити необхідність використання сучасних інформаційних технологій в процесі навчання. Адже ми маємо справу з інформаційними дітьми, які змалку користуються гаджетами, вміють знімати та монтувати відео, швидко орієнтуються в пошукових системах. Тому урок з вчителем та підручником в головних ролях стає все менш актуальним. Вихід із цієї ситуації криється у використанні можливостей сучасного інтернет-простору у навчальному процесі.

Введення змішаного навчання під час карантину, воєнного стану в нашій країні є одним із видів інновацій в організації професійної освіти, адже таке здобуття знань надає учасникам освітнього процесу не лише доступ до нетрадиційних джерел інформації, а й стає ефективним засобом для розвитку інтелектуальних здібностей здобувачів освіти, формування цифрової грамотності, потенціалу і готовності здобувачів освіти до розв'язання на креативній основі комунікативних і комунікаційних завдань, які постають перед ними нині та очікують у майбутньому в професійній діяльності. [43, С.75-80]

Історія – наука, котра потребує оновлення інформації постійно. З власного досвіду хочу познайомити з сучасними інтернет-ресурсами, котрі дозволяють використовувати найновішу історичну інформацію, допоможуть учителю зацікавити учнів та допомогти учням краще опанувати навчальний матеріал під час дистанційного навчання.

Інформаційні технології сьогодні набувають всеохоплюючого характеру: майже всі сфери життя працюють завдяки ним. Не оминула інформатизація і освіту. На сьогодні практично кожна школа обладнана мультимедійними дошками, проекторами та іншими гаджетами.

Також, слід зауважити і на те, що ми виховуємо здобувачів освіти, народжених після початку XXI століття – покоління Z. Вони прийшли

у цей світ у цифрову епоху і вже ніколи не зможуть уявити своє життя без інтернету та різноманітних гаджетів. Від самого народження вони звикають жити у світі без кордонів.

«На даному етапі пріоритетом вчителя історії є широкий пошук нових підходів, педагогічних технологій, адекватних динаміці розвитку суспільства, нових інформаційних технологій. Йому на допомогу приходять такі Інтернет-ресурси, як віртуальні музеї та експозиції» [2, с. 66–69].

Організувати групову форму роботи учнів у навчанні історії під час вивчення теми «Повсякденне життя людей в період системної кризи 1965-1984 рр» є Сервіс Google-групи. Сервіс передбачає – спілкування та співпрацю учасникам групи, які формуються для вивчення усно історичних матеріалів. Використання Google-груп дає змогу організовувати спільну роботу учнів над усно історичними проектами, відводячи під кожен з них окремий майданчик у мережі.

Завдяки Google-групи є можливість моделювати унікальний дизайн із використанням фотографій, кольорових схем і стилів, створювати сторінку спільними зусиллями членів групи, спільно використовувати файли, застосовувати різні варіанти адміністрування, редагувати профіль для кожного з учасників групи, тощо. [2, с. 6–7].

Здобувачі освіти, можуть висловлювати власну позицію щодо обговорюваних на уроках контроверсійних питань історії, дискутувати, можуть обговорювати різноманітні питання, а також набувати досвіду колективної діяльності, працюючи на основі інструменту Google-групи. Колективна робота, під час використання даного сервісу – стимулює виробленню перспективних рішень і дає поштовх для самовдосконалення, може служити сховищем колективного досвіду та моделями систем, що самоорганізуються. [55; 3–4]

Серед безлічі онлайн інструментів, що можна використовувати з будь-якого гаджету, підключеного до мережі Інтернет під час занять, самостійної роботи та для підвищення мотивації до навчання учнів, варто виокремити он-

лайн сервіс **LearningApps**. Цей конструктор інтерактивних завдань, дає можливість учням перевірити та закріпити свої знання в цікавій ігровій формі під час уроку, або вдома. Зокрема, ця платформа може бути ефективною для осмислення проблем історії України в умовах кризи соціалістичної системи, коли варто варто використати усноїноісторичний матеріал. Для цього учителю необхідно перейти за посиланням <https://learningapps.org/>, створити свій обліковий запис в даному онлайн-середовищі, заповнивши аплікаційну форму. Вже у власному «кабінеті», можна створювати інтерактивні вправи, використовуючи шаблони, які пропонує даний сайт. Перевагами даного сервісу є можливість вбудовувати у завдання зображення, відео- та звукові файли, які учні збирали під час своїх досліджень. Зокрема. наявність різних шаблонів дидактичних вправ, наприклад, «Пазл», «Вибір», «Поділ на групи», «Класифікація», «Просте упорядкування», «Числова пряма», «Кросворд», «Вікторина» та ін. дає можливість...

Кожен учитель має змогу зберігати колекцію власних завдань у папці «Мої вправи» та створити для кожного учня профіль, задати пароль для його входу, таким чином створюється клас чи група учнів «Мої класи», для якого можна запропонувати вправу чи колекцію вправ.

Серед інших зручних і корисних інструментів під час вивчення теми «Повсякденне життя людей в умовах кризи радянського ладу» можна виокремити сервіс **Kahoot!** - онлайн-сервіс, за допомогою якого можна створювати вікторини, тести, дидактичні ігри для учнів і успішно їх використовувати в освітньому процесі. Даний сервіс пропонує наступні шаблони для створення вправ Quiz (вікторина), Jumble (перемішати), Survey (огляд). Застосування даного онлайн-сервісу сприяє створенню позитивної атмосфери в колективі, розвиває критичне мислення, підвищує мотивацію до навчання.

HP5 – онлайн-сервіс, за допомогою якого можна створювати різноманітні інтерактивні вправи. Дана програма містить 42 шаблони завдань, що дає змогу учителю під час вивчення теми з історії України в умовах кризи соціалістичної

системи організувати як індивідуальну, так і командну роботу на різних етапах уроку. Інтерфейс простий і зрозумілий.

UtellStory – онлайн-сервіс для створення цифрових історій, використовуючи відео, аудіо, світлини, текст, зображення. Цей сервіс пропонує дві форми роботи: індивідуальну, тоді цифрова історія зберігається як story та командну – topic. Цей сервіс ефективно працює під час усноісторичних досліджень, а саме під час збирання матеріалів до теми «Повсякденне життя в умовах кризи радянського ладу». Кожний учень має можливість долучитися до створення спільної історії. Для цього учні підключаються до topic, створеного учителем, та спільно її редагують. Створеною історією можна поділитися за допомогою електронної пошти чи поширити її через соцмережі. Даний сервіс дозволяє зацікавити учнів до вивчення нового матеріалу та стимулює до подальшого поглиблення знань.

Popplet – онлайн-сервіс створення ментальних карт. Даний сервіс дозволяє учням самотійно чи в команді створити графічний конспект, схеми, систематизувати нову інформацію, впорядкувати власні ідеї та презентувати їх. Цей інструмент візуального мислення допоможе краще зрозуміти та запам'ятати новий матеріал з теми в умовах кризи соціалістичної системи.

Rebus 1. com – генератор ребусів. За допомогою даної програми можна зашифрувати будь-яке слово у вигляді ребусу. Завдяки використанню ребусів на уроках історії України розвиватиметься увага та логічне мислення учнів, мотивуватиме їх до навчання.

Ще однією із ефективних інструментів є **Генератор QR-коду**. Дозволяє швидко створити штрих-код та зашифрувати інформацію, зокрема, текст, відео, зображення. Перевагою використання QR-коду на уроках є легке його розпізнавання за допомогою сканування камерою смартфона та швидкий доступ учнів до інформації, особливо ефективним є під час вивчення теми «Повсякденне життя в умовах кризи радянського ладу», адже зібраний матеріал на основі усноісторичних досліджень дозволяє зашифрувати інформацію, зібрану здобувачами освіти і за допомогою цього інструменту

вмонтувати у підручник. Необхідною умовою використання даного інструменту є наявність мобільного додатку на телефонах учнів (залежно від операційної системи) для сканування QR-коду.

Також нещодавно, під час дистанційного навчання, познайомилась із ще одним цікавим та зручним у використанні сервісом **Mentimeter.com**. Даний сервіс можна використовувати для створення та проведення опитувань. Вчитель заздалегідь може завантажити на сайт одне чи декілька запитань і надати учням посилання з кодом доступу чи можливість сканувати QR-код. На уроках історії це може бути, наприклад, тест з кількома варіантами відповідей, а може бути просте опитування під час вивчення теми з історії України в умовах кризи соціалістичної системи.

Оприлюднити результати своєї навчальної діяльності здобувачам освіти, а викладачам об'єктивно оцінити подібну роботу дають змогу блоги або мережеві щоденники.

Ефективними для сучасного педагога в соціальних мережах «Facebook» та «Instagram» такі функції, як створення реклами, сторінок, груп та подій, організація опитувань та голосувань, спілкування в режимі реального часу, додавання кількох контактів до чату, організація відеозв'язку, можливість групової діяльності тощо.

Мережу «Facebook» та «Instagram» потрібно використовувати під час усноісторичних досліджень, персонального навчання можна використовувати для групового навчання (для роботи в навчальних мінігрупах), внутрішньошкільного навчання (інформація щодо функціонування навчального закладу та заходів, пов'язаних із цим) [10, с. 44–45].

Під час викладання історії України вчителю може використовувати ці мережі («Facebook» та «Instagram»), наприклад, під час:

- вивчення теми війни;
- усноісторичних досліджень, а саме спілкування із близькими;
- проведення швидких опитувань із теми «Повсякденне життя людей в умовах кризи радянської системи»;

- розміщення фото, аудіо, відео;
- «використання хештегів для відслідковування дописів та обговорень із тематики, що вивчається» [2, с. 82];
- «швидкого спілкування з батьками стосовно навчання учнів, повідомлення новин тощо» [4, с. 79];
- організації інтерактивних конкурсів для школярів.

Отже, основний виклик, який стоїть перед освітою сьогодні, повернути молодому поколінню інтерес до навчання. Сьогоднішньому поколінню Z вже не достатньо просто отримувати знання. Обладнання шкіл проекторами, мультимедійними дошками безперечно важливе, проте інформаційні технології повинні бути не самоціллю, а ефективним інструментом реалізації процесу навчання. І сьогодні вчитель має володіти і знайомити дітей з сучасними технологіями. Використання інформаційних освітніх інструментів, на мій погляд, а особливо ефективно під час вивчення теми з історії України «Повсякденне життя в умовах кризи радянського ладу 1965-1984 рр.» дозволяє візуалізувати основну інформацію на уроці, вмотивовує та підвищує інтерес учнів, надає можливість викладати матеріал більш креативно і сучасно.

1.1.3. Усна історія в школі та культурна пам'ять

Потреба звертатися до минулого, вести з ним постійний діалог притаманна кожному цивілізованому соціуму. І не лише тому, що, не знаходячи відповіді на питання «що робити?», ми інстинктивно задаємося простішим: «хто винен?». Існує своєрідна «магія задзеркалля»: багатьом здається, що, розшифрувавши коди минулого і потойбічного, легко пояснити парадокси сьогодення і зазирнути у майбутнє.

Існують і суто прагматичні мотиви інтересу до історії: в руках політиків та ідеологів вона виступає як інструмент соціалізації, виховання громадянських почуттів. Якщо й справді існує життєдайна субстанція, яка перетворює населення на народ, то одним з його найважливіших компонентів є історична свідомість.

У ситуаціях вибору, що виникають постійно, історичні аналогії можуть підказати оптимальний вибір і убезпечити від помилок. «Коллективна пам'ять», «історична пам'ять», «культурна пам'ять», «соціальна пам'ять», «суспільна пам'ять», «національна пам'ять» – цими поняттями найчастіше оперують дослідники, доволі часто не знаходячи спільної мови, не виробляючи якоїсь однієї усталеної дефініції.

Тим не менш завжди йдеться саме про пам'ять як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності. Не підлягає сумніву, що пам'ять – це таки ефективний важіль. Є лише одне застереження: пам'ять спроможна бути такою за наявності у суспільстві загальноприйнятого проекту майбутнього й принципового консенсусу щодо основоположних цінностей. Коли ж у соціумі гостро стикаються різноспрямовані інтереси і вирують політичні пристрасті, репрезентація минулого здатна перетворитися на небезпечне знаряддя маніпулювання масовою свідомістю [24, С. 5].

Широкого вжитку у науковій сфері набуло поняття історичної пам'яті, дослідження якої можна віднести до найактуальніших проблем сучасної гуманітаристики [53]. Ще з XIX ст. привертало увагу дослідників важливість стану та перспектив становлення історичної пам'яті для подальшого розвитку держав-націй. «У XX столітті бере початок теорія історичної пам'яті, засновником якої вважається французький соціолог Моріс Хальбвакс. Раніше дослідженням даної проблеми займався його вчитель Анрі Бергсон, який наполягав, що «простір», «час» і «колективна пам'ять» взаємопов'язані. Саме така теза і лягла в основу концепції Хальббакса, яку він назвав «соціальними структурами колективної пам'яті»: колективна пам'ять вкорінена у конкретний соціальний досвід, отже, тісно пов'язана з часовими й просторовими уявленнями» [53]. Суть гіпотези Хальббакса у тому, «що історія та історична пам'ять у багатьох відношеннях протилежні: «Історія зазвичай розпочинається в той момент, коли закінчується традиція, коли стихає і розпадається соціальна пам'ять. Доки спогади продовжують існувати, немає

необхідності фіксувати їх письмово... Тому необхідність написати історію того чи іншого періоду, суспільства чи навіть людини виникає лише тоді, коли вони відійшли так далеко в минуле, що в нас мало шансів знайти довкола себе багато свідків, які зберігають про них які-небудь спогади» [53].

Вчений виділяє дві основні риси, які відрізняють колективну історичну пам'ять від історії. Перша свідчить про те, «що немає чітких поділів (на періоди чи схеми), які присутні в історичній науці. Пам'ять – безупинний хід думок. Вона зберігається у свідомості лише тієї групи, яка її підтримує. У другій говориться, що історія як наука намагається бути універсальною, і при всіх поділах на національні історії чи історії по періодах, є лише одна історія, то колективної пам'яті одночасно може співіснувати кілька варіантів. Це визначається одночасним існуванням великої кількості груп, а у житті людина пов'язана з багатьма із них» [53]. Проблема історичної пам'яті для вітчизняної гуманітарної науки стала особливо актуальною після здобуття Україною незалежності й виникнення потреби осмислення історичної (і суспільної загалом) свідомості у процесі формування національної ідентичності. Набуття виразно національного українського обличчя вітчизняною історичною наукою, як у суто науковій сфері, так і з її втіленням у масову свідомість відбувалося у важкому протиборстві з офіційною «єдино неподільною» схемою історичного розвитку. Тому сама історична пам'ять перетворюється у могутній засіб формування національної свідомості. Поняття «історична пам'ять» дуже швидко поширюється на різноманітні аспекти соціальних уявлень про минуле, починаючи ще з ХХ століття. Вивченням такого складного явища, як історична свідомість сучасних українців, приєдналися не тільки історики, а й соціологи, політологи, культурологи.

Постають і проблеми, пов'язані з використанням у ЗМІ матеріалів на історичні теми. Перш за все, виклад складних для сприймання наукових проблем в публіцистичному, популярному напрямках часто призводить до спрощення.

По-друге, відкриваються великі спокуси маніпулювання історичними фактами. Вже цитований нами В. Расевич так описує спіраль «розкручування» популярних історичних фактів: «Опублічнення» історії спричинило її інструменталізацію – історія стала інструментом політичних маніпуляцій, індоктринації та пропаганди. У ХХІ столітті ми є свідками, а подекуди, на жаль, учасниками того, як до воєн інформаційних чи економічних додалися історичні та політичні. В медіа з'являються тисячі документальних та художніх серіалів на історичну тематику – з підігнаними під один канон історичними інтерпретаціями; публіцистичні передачі з масою постановочних сцен; театр, пісні і навіть мультфільми – усе стає елементами цілеспрямованої історичної політики та війни пам'ятей» [64].

Формування історичної пам'яті – це не лише накопичення фактів. Велике значення має те, як оцінюються і переоцінюються ці факти та події. Те, що раніше було на вищому щаблі ієрархічної системи цінностей, насправді варте критики. І навпаки, явища, які згадувалися лише в негативних контекстах, мають право на об'єктивний аналіз. Крім того, потрібно враховувати той сенс, смисл, якого набувають оприлюднені факти історії для актуальної культури, загальне бачення історії. [8]

Останнє, на чому варто зупинитися, аналізуючи проблемні моменти звертання засобів масової інформації до нашої минувшини: у вивченні далекого і недалекого минулого ми маємо перейматися не стільки наслідками історичних явищ (хоч, звичайно, і ними), скільки причинами. Адже пошуки всіх наших бід тільки в зовнішніх обставинах не ведуть до критичного самоусвідомлення нації, а відтак, не мають користі для її майбутнього. [11]

Важливим джерелом концепції розвитку історичної пам'яті починаючи з останніх десятиліть ХХ ст є праці з усної історії, які набули широкого визнання. Адже звичайна історична наука надає перевагу письмовим джерелам, оскільки рівень довіри до усних свідчень є значно нижчим.

Усноісторичні дослідження набувають великого значення, адже живе слово, спогад з точки зору власного бачення людиною тієї чи іншої події є важливим фактором для створення справжньої історії конкретного населеного пункту, регіону та й країни в цілому. Сьогодні не викликає сумнівів ні у відомих науковців, ні пересічних дослідників значення саме усноісторичних досліджень, адже вони є важливим джерелом створення «живої історії», які органічно доповнюють історичні джерела.

«Очевидці, що хто постраждали від соціальних потрясінь у ХХ ст., несуть у собі травму і пам'ять минулих поколінь, навіть якщо нічого не знають про них. Адже люди, що пережили події, передають цю травму в спадок» [40].

«Дослідники вважають, що багато негативних процесів у сучасному суспільстві пов'язано саме з небажанням визнати та усвідомити такий жахливий історичний досвід. Вони вказують на те, що в Україні історична пам'ять про минулу війну активно трансформується, еволюціонує, але ще докорінно не змінилася» [56, с. 44–54]. Так відбувається, «передусім, тому, що пам'ять про війну, хоча і визнається духовно-історичним надбанням нашого народу, є надзвичайно складним, суперечливим, багато в чому навіть парадоксальним феноменом, який «важко осягнути в чорно-білому спектрі й більш-менш однозначно оцінити» [56, с. 3–16].

Дослідження історичної пам'яті – великий проміжок часу, починаючи від ХІХ століття до сьогодення, але масштабне систематизоване її вивчення тільки розгортається. Це представлено певними чинниками, зокрема концептуальними, економічними, політичними та іншими. Така ситуація відсутності цілісного образу вітчизняної історії на рівні колективної пам'яті, спричиняє наявність кризових явищ у самоідентифікації українців.

1.2. Трансдисциплінарність методу усної історії

Тенденція до універсалізації притаманна для сучасних наукових гуманітарних галузей. Зокрема мова йде про те, де дослідник, який аналізує і не може обійтися без урахування історичного тла події, процесу чи явища. До

таких гуманітарних наук відносять: власне історію, етнологію, краєзнавство, історію філософії, соціологію, етнографію, мистецтвознавство, релігієзнавство, політичну, соціальну та прикладну філософію. Незважаючи на використання цими науковими галузями власного, методологічного інструментарію, всі вони наразі широко послуговуються й таким спільним методом, як усноісторичний. Адже, саме цей метод обумовлює міждисциплінарний характер сучасної гуманітаристики і є однією з суттєвих ознак її розвитку в наш час.

При розгляді навчальних програм, за якими навчаються здобувачі освіти в закладах різних типів, велике значення має дисциплінарність, мультидисциплінарність, інтердисциплінарність і трансдисциплінарність. «Одним з перших проблемі інтердисциплінарності в навчанні присвятив свої наукові розвідки Л. Міт [2], який зробив спробу дати їй визначення. Його визначення були уточнені в працях Дж. Кляйн» [4; 5]. Найвищий інтерес для реалізації ідей інтердисциплінарного, мультидисциплінарного і трансдисциплінарного підходів у освітньому процесі виявили американські і європейські науковці на початку ХХІ ст. У цей час було видано низку праць, присвячених вибору методів інтердисциплінарного навчання» [3], процедури оцінювання учнів, які перебувають в інтердисциплінарному навчальному середовищі, загальним підходам до трансдисциплінарності в навчальному процесі [32].

Як зазначає президент Міжнародного центру трансдисциплінарних досліджень Б. Ніколеску: «потреба у тісних зв'язках між різними науковими галузями і навчальними предметами спричинила виникнення у ХХ ст. мультидисциплінарності і міждисциплінарності як визначальних стратегій, які визначали перспективи проведення наукових досліджень. Згодом вони були перенесені в площину навчальної діяльності у вищих навчальних закладах, а пізніше і в середніх школах. У європейській освіті 80–90-х рр. почали розглядати необхідність застосування цих стратегій до навчання дітей уже з раннього віку».

Найбільш ефективним інструментом для застосування мульти- і міждисциплінарності в навчанні стали альтернативні школи. Упродовж століть побутував у традиційній освіті дисциплінарний підхід і використовувався з метою генерування нового знання в межах однієї дисципліни з використанням властивої їй наукової методології. Межі традиційного за рахунок застосування знань з інших галузей наукового розширив мультидисциплінарний підхід розширив, але його мета залишилася такою ж, що і при дисциплінарному підході.

«Міждисциплінарність відрізняється від мультидисциплінарності тим, що вона переносить окремі методи дослідження з одної дисципліни в іншу» [16, с. 4]. Префікс «транс» передбачає злиття навчальних дисциплін з метою повноцінного розуміння сучасного світу, цілісність якого не може бути поділена для розуміння на частини, які є предметом вивчення окремих дисциплін. Трансдисциплінарність є найвищим виявом інтегрованого навчання є, яка не є поєднанням дисциплін.

Термін «Трансдисциплінарність» означає «понад дисциплінами». «Тоді, як міждисциплінарні програми беруть початок в інших дисциплінах, трансдисциплінарні розпочинаються з проблеми, і у процесі розв'язання цієї проблеми актуалізують матеріал з тих дисциплін, які необхідні для цього» [31, с. 10]. Здобувачі освіти у трансдисциплінарному освітньому середовищі ставляться до окремих предметів як до «читання світу з унікальної точки сприйняття», а не просто як джерела певного об'єму знань.

«Незважаючи на всі відмінності: дисциплінарні, трансдисциплінарні дослідження за своєю природою взаємодоповнювальні, а не антагоністичні. Як зазначає Б. Ніколеску, стратегії «дисциплінарна», «мультидисциплінарна», «інтердисциплінарна» і «трансдисциплінарна» подібні до чотирьох стріл, що випущені з одного лука, ім'я яким – знання» [16, с. 4]

Ключовою ідеєю трансдисциплінарності є об'єднання різних дисциплін і практики для розв'язання проблеми. Монодисциплінарні дослідження співіснують з трансдисциплінарними дослідженнями.

Як зазначає Дж.Кляйн, «трансдисциплінарність допомагає підвищити нереалізований інтелектуальний потенціал і, як наслідок, його ефективність», адже вона певний час була президентом Асоціації інтегрованих досліджень, «Дитиноцентрований підхід до навчальної діяльності, дає змогу поєднати різні навчальні дисципліни і максимально наблизити учіння до власного досвіду учнів, адже вона є однією з підвалин трансдисциплінарного навчання» [31, с. 2].

Що стосується історичних досліджень міждисциплінарність – це один з найважливіших їх етапів протягом останніх кількох десятиліть. Особливої актуальності у постмодерністському епоху історичного наукового знання на історичну антропологію набули такі напрями досліджень, як історія повсякденності, де (Ф. Бродель, Д. Блазіус, К. Кюхтер), мікроісторія (К. Гінзбург, Дж. Леві, Е. Гренді), локальна історія (К. Райтсон, Ч. Фітьян-Адамс), культурантропологія (А. Редкліфф-Браун, Б. Малиновський), нова культурна історія (Р. Дарнтон, К. Томас, Н. Земон Девіс), гендерна історія (Ш. Тобіас, Дж. Скотт, Ф. Тебо), історія ментальностей (Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі, А. Гуревич), виникла необхідність у новітніх методиках і практиках, однією з яких і стала так звана «усна історія», або «oral history». Найвищого розквіту цей напрям набув з другої половини ХХ ст. Його завдання – передати та записати (із застосуванням аудіо- та відеотехніки) спогади, оповіді чи автобіографічні наративи, за допомогою яких здійснюється фіксація суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила» [3, с. 13-14].

Вперше запропонував термін «усна історія» Барбе д'Оревіллі (1852 р.). Але набув поширення пізніше, а саме завдяки науковим працям американського історика і журналіста, професора Колумбійського університету Аллана Невінса, який став засновником першого у світі університетського наукового центру усної історії (The Columbia Center for Oral History, 1948 р.), застосовавши цей метод на практиці. Усна історія як окремий напрям історичної науки, що дає змогу зайняти окреме повноцінне місце у

системі історико-гуманітарних студій, адже включає потужний потенціал усноісторичних студій.

Усна історія – це «вибух емоцій з обох боків», – зазначає англійський дослідник Гвін Принс. Адже до сьогодні тривають дискусії щодо того, чи слід вважати «усну історію» лише методологічним інструментарієм історичних досліджень, чи все ж таки – односібним їх напрямом. Доречною є думка Т. Нагайка, «який вважає, що усі погляди, що виникають з приводу цього питання можна привести до такого визначення: усна історія – це окрема ділянка гуманітарного знання, яка одночасно мислиться і як методологія, і як окрема галузь досліджень історичного змісту, де основу емпіричного матеріалу становлять джерела усного походження» [31 с. 161].

На кінець ХХ ст. проявився глобальний характер взаємозв'язків між усіма соціальними процесами, проявився той факт, що підсилює той факт, де розвиток усної історії являється ідеєю міждисциплінарного вектору розвитку усної історії. Такої думки на усну історію дотримується і відомий вітчизняний історик О. Удод. Він говорить про те, «що зростання інтересу до суб'єктивного фактору в історії зумовило те, що історія стає засобом, який дозволяє розширити комунікативні можливості людини в її прагненні міжкультурного спілкування у загальносвітовому контексті. Вчений говорить, що звернення саме до джерел масової свідомості, до яких він відносить усні свідчення ефективні задля розкриття гуманітарного змісту історичного процесу необхідним є» [48,с.36]. Ці джерела використовується не тільки істориками, а й представниками з інших галузей гуманітарного знання. Англійський історик Джон Тош у праці «Прагнення до істини описав перехід «традиційних» істориків до використання усних джерел. У галузі усної історії практична робота та використання усної традиції пов'язане швидше з реконструктивним, аніж інтерпретаційним аспектом наукового дослідження, через що знаходиться далеко від узагальнюючого теоретичного характеру тієї ж соціології або антропології.

Сьогодні трансдисциплінарність як методологічна установка, направлена на пізнання історично мінливих складних систем у їх багатовимірному вимірі, особливо актуальна у зв'язку з технонаукою та конвергентними технологіями. Трансдисциплінарні дослідження, порівняно з міждисциплінарними, вирізняють вихід у практику життя, це соціально розподілене виробництво знань. Трансдисциплінарними, на відміну від міждисциплінарних, Л. П. Киященко називає такі пізнавальні ситуації, в яких науковий розум змушений у пошуках цілісності та власної обґрунтованості здійснити трансцендуючий зсув у прикордонну з життєвим світом сферу.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Основний виклик, який стоїть перед освітою сьогодні, повернути молодому поколінню інтерес до навчання. Сьогоднішньому поколінню Z вже не достатньо просто отримувати знання. Обладнання шкіл проекторами, мультимедійними дошками безперечно важливе, проте інформаційні технології повинні бути не самоціллю, а ефективним інструментом реалізації процесу навчання. І сьогодні вчитель має володіти і знайомити дітей з сучасними технологіями. Використання інформаційних освітніх інструментів, на мій погляд, дозволяє візуалізувати основну інформацію на уроках, вмотивувати та підвищити інтерес учнів, викладати матеріал більш креативно і сучасно.

Від XIX століття до сьогодення – великий проміжок часу дослідження історичної пам'яті охоплює великий проміжок часу, але масштабне систематизоване її вивчення тільки розгортається. Це спричинено рядом певних чинників, зокрема концептуальних, економічних, політичних та інших чинників. Це спричинило наявність кризових явищ у самоідентифікації українців, відсутність на рівні колективної пам'яті цілісного образу вітчизняної історії.

Особливо важливо, на мою думку, розвивати та поглиблювати інтерес учнів до історії як навчального предмета, урізноманітнюючи форми, методи та прийоми навчання, адже саме в цьому віці в багатьох школярів з'являється прагнення до розумової діяльності, оволодіння новими знаннями та способами їх застосування, усвідомлений інтерес до певних навчальних предметів. Проаналізувавши якісні психолого-педагогічні зміни в структурі особистості підлітка та їх вплив на навчальну й пізнавальну діяльність, подальші наші дослідження спрямуємо на більш глибокий розгляд проблеми формування мотивації засвоєння нових знань на уроках історії.

Розділ II. Метод усної історії в Новій українській школі

2.1. Методологічні засади усної історії як освітнього інструменту

Оптимальними та водночас найбільш доступними засобами для вивчення історії повсякдення учнями у закладах середньої освіти є усні спогади очевидців подій, які проживають чи проживали на певній території та у певний період. Адже свідчення людей, зібрані за допомогою основного «методу усної історії, – інтерв'ювання, дають змогу доповнити знання школярів про повсякденну історію, отриману на основі інших джерел, знайомлять їх зі світоглядними переконаннями, переживаннями, прагненнями простих людей» [8].

Спогади, отримані учнями від їхніх дідусів, бабусь, батьків є свідченнями, які дозволяють не тільки по-новому поглянути на щоденне життя своїх родичів, знайомих, сусідів, але й сформувати історичну пам'ять та позитивну мотивацію до вивчення «новітнього періоду історії рідного краю, розвивають критичне мислення і дослідницькі компетентності» [44].

О. Кісь говорить, [20] «що метод усної історії є одним із найдавніших прийомів історичних досліджень. Вона підкреслює, що «цей напрям історичного опису ґрунтується на використанні спогадів і особистих оцінок безпосередніх учасників чи очевидців описуваних подій», це «метод фіксації та обробки особливого різновиду історичних джерел – спогадів живих людей про пережиті події, збережені і доступні для наукового використання» [20].

О. Кісь наголошує, що «усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, збираються шляхом запису інтерв'ю». Вчена підкреслює, що «інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі, або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації» [20].

Методичні рекомендації з організації досліджень на основі методу усної історії розробив Г. Грінченко [8]. У його посібнику запропоновані поради щодо вибору респондентів, типу проведення інтерв'ю, формулювання різних

видів запитань та укладення схеми інтерв'ю, оформлення супровідної документації та здійснення «транскрипту» інтерв'ю. На думку Ю. Волошина та Л. Лебдушки, «при застосуванні методу усної історії учні мають змогу спілкуватися з членами родини, оскільки респондентами для усних свідчень, отриманих на основі інтерв'ю, є, як правило, близькі родичі» [25].

Науковці виокремили окремі труднощі, «з якими здобувачі освіти зустрічаються при роботі з усними спогадами, зокрема біографічним інтерв'ю. Вони зазначають, що оповідач подеколи може відходити від основної теми, оцінювати ситуацію з позицій сучасності, через значну різницю у віці мовні висловлювання для інтерв'юера почасти можуть незрозумілими [25].

Під час організації навчального процесу Т. Пастушенко рекомендує застосування різних видів інтерв'ю, зокрема такі: наративне, біографічне, лейтмотивне, фокусоване, діалогове, структуроване, напівструктуроване, вільне. [36]. Підкреслює, «що інтерв'юер повинен налагодити контакт з людиною, яка згадує і розповідає, створивши сприятливу атмосферу розмови» [36].

Вчена І. Коляда говорить, що «усна історія має бути обов'язково включена до учнівських краснавчих досліджень. Зібрані школярами усні свідчення можуть дати значну інформацію для досліджень з проблем антропології, історії повсякдення, історичної психології» [22]. І. Коляда рекомендує здобувачам освіти при проведенні інтерв'ю «ставити не навідні запитання, а уточнювальні, обов'язково відтворювати усі деталі, слова та паузи». На його думку, «важливим є детальний аналіз та інтерпретація отриманих спогадів, і тут учні потребують додаткового консультування з боку вчителів» [22]

Т. Нагайко підкреслює, «що учнів обов'язково слід ознайомлювати з науковими засадами опрацювання зібраних усних спогадів, позаяк вони можуть у подальшому використовуватися науковцями» [31].

Усні свідчення є важливим джерелом для вивчення повсякденної історії, на думку М. Грома. Водночас науковець зауважує, що усні спогади є «доволі

суб'єктивними, оскільки подаються «через власний життєвий досвід, погляди та переконання»

Важливою складовою новітньої історії України та історичного дослідження є історія повсякдення, історія простих пересічних людей певного регіону, їх побутові умови, особливості праці та дозвілля, традиції та інновації у проведенні кожного дня, емоції й почуття.

«Саме повсякденна історія, на нашу думку, формує у здобувачів освіти стійкий інтерес до вивчення недавнього минулого через те, що вони стають активними здобувачами нової для себе інформації, активними дослідниками мозаїки людських долі. На практичних заняттях з новітньої історії України та історії рідного краю при вивченні тем з історії повсякдення здобувачам освіти доцільно давати завдання проаналізувати опубліковані свідчення людей, наукову літературу і дати відповіді на певні запитання». [22] На використанні опублікованих спогадів учнями на початковому етапі дослідницької роботи наголошує І. Коляда [22]. Для Т. Пастушенко, найоптимальнішим видом для зазначених проєктів є вільні біографічні інтерв'ю, так-як вони передбачають розповідь, спогади без прямого втручання здобувачів освіти. Адже проводяться з метою отримання усних свідчень про період життя респондента.

Вчитель на початковому етапі має обов'язково ознайомити здобувачів освіти з методикою проведення усних історичних досліджень, а зокрема, проведення вільного наративного інтерв'ю.

Усні свідчення очевидців – це першоджерела джерела для вивчення історії України з теми «Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу» (1965–1984 рр) у закладах середньої освіти. Їх використання в навчальному процесі є ефективним з багатьох причин. Це і дослідницькі проєкти, виконані за допомогою методу усної історії, які формують позитивну мотивацію здобувачів освіти під час вивчення історії повсякдення, розвивають у них певні комунікативні та дослідницькі навички. Зібрані здобувачами освіти у респондентів усні свідчення про побут, особливості праці та відпочинку, внутрішні переживання, емоції слугують для подальших наукових

досліджень істориків-професіоналів. Адже усні спогади потребують особливих методологічних підходів, ретельної підготовки школярів, оволодіння ними методикою інтерв'ювання, подальшого детального аналізу та інтерпретації, тому що вони не є об'єктивними та абсолютно достовірними.

2.2. Розвиток критичного мислення учнів за допомогою методу усної історії

Починаючи з кінця ХХ ст. поширюються в практиці навчальних закладів термін «критичне мислення», який пройшов непростий шлях свого становлення у вітчизняній системі освіти і сприймався доволі розмито та багатозначно.

Критичне мислення – це життєво необхідний навик сьогодення. Уміння критично мислити в повсякденному житті – визначальне у ХХІ столітті. Важко уявити сферу життя, яка б не потребувала від людини здатності відкрито мислити. [28]

Критичне мислення – це процес аналізу, синтезування й обґрунтування оцінки достовірності, цінності інформації; властивість сприймати ситуацію глобально, знаходити причини і альтернативи; здатність генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів й аргументів, коректно застосовувати отримані результати до проблем і приймати зважені рішення – чому довіряти та що робити далі. Його не варто плутати з простим запам'ятовуванням, розумінням складних ідей, творчим, інтуїтивним мисленням.

Основною особливістю технології критичного мислення є спеціальна структура уроку, основними етапами якого є вступна (виклик), основна та підсумкова (рефлексія) частини.

О. Пометун пише: «До речі, така структура є обов'язковою і під час використання інших інноваційних технологій, наприклад, інтерактивної, дебатної тощо» [39]

Особлива структура уроку, і методи та прийоми технології критичного мислення підпорядковані одній меті – розкрити творчий потенціал учня. На уроках історії України під час вивчення теми «Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу» рекомендовано такі методи критичного мислення як «Дошка запитань», «Сократівське опитування», «Пошук цікавих запитань», «Обмін проблемами», «Конкурс на краще проблемне питання уроку», «Експерти проти журналістів», «Торнадо», «Так і ні», «Письмові дебати», «Мозковий штурм» та інші. Також використовую у своїй роботі прийоми технології критичного мислення, а саме: «Логічне дерево», «Концептуальна таблиця», «Піраміда роздумів», «Кластери», «Переплутані логічні ланцюжки», «Написання есе», «Лекція зі стопами», «Фішбоун».

Планувати урок з історії України, під час вивчення теми в умовах кризи соціалістичної системи, на мою думку, необхідно так, щоб учень мав можливість самостійного пошуку у набутті нових знань, у розв'язанні питань проблемного характеру.

Найбільш ефективними, на мою думку, є підходи, які направлені на те, щоб залучати учнів у активне, спільне і засноване на критичному аналізі навчання. Педагогічні форми і методи включають у себе спільну групову роботу, дебати, моделювання, рольові ігри, дискусії, індивідуальні й групові творчі роботи. Ці методи навчання не тільки підвищують інтерес учнів до предмету, але й забезпечують глибоке засвоєння змісту, вироблення навичок і відданість загальнолюдським цінностям. Я вважаю, що учнів потрібно втягувати в дискусії й заохочувати питання. Це робить обстановку в класі більш демократичною, творчою, емоційною.

2.2.1 Технологія розвитку критичного мислення

Найбільш ефективним для здобувачів освіти загальноосвітніх закладів, є, безумовно, «імплементация технології критичного мислення у традиційні шкільні дисципліни». Саме завдяки таким моделям та стратегіям,

сформувалися такі підходи, що дозволяють поставити критичне мислення у центр навчального процесу викладання історії України».

Випускник Нової української школи – це цілісна всебічно розвинена особистість, здатний до критичного мислення, згідно з реформою загальної середньої освіти. Найбільш ефективними, за експертними оцінками, на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі.

Нова українська школа повинна допомагаючи молоді стати активними, самостійними, поінформованими і творчими особистостями, вміти адаптуватися до стрімких змін у світі. Нових підходів до навчання вимагає формування такої особистості. В Новій українській школі визначено одним із пріоритетних напрямів державної політики в розвитку освіти є оновлення форм організації освітнього процесу. Формування в учнів наскрізних умінь, зокрема критичного мислення, що має реалізовуватись у навчанні будь -якого шкільного предмета чи курсу – завдання Нової української школи [4].

Видатному американському мислителю Д. Дьюї належить твердження «про те, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не у тому, щоб просто надавати інформацію учням, а у тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення. Освіта орієнтована на майбутнє, яке не може бути наперед визначеним, а отже першочерговим є розвиток тих умінь і навичок мислення, що дають змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання проблем, які можуть виникнути» [3].

Критичне мислення – це великий комплекс операцій, що дає можливість людині:

- проводити аналіз, порівняння, синтезу, оцінення;
- розкривати проблеми, ставити запитання;
- робити висновки та оцінювати альтернативи;
- самостійно приймати рішення, та обґрунтовувати його.

Ці операції допомагають навчати молоде покоління мислити. І саме заклад загальної середньої освіти являється ідеальним середовищем для цього. В чому полягає завдання педагога? Потрібно сприяти активному навчанню учнів і розвитку в них активного мислення, змінити практику своєї роботи, тому що ідеалі ми прагнемо, щоб здобувачі освіти не просто запам'ятали навчальний матеріал, а вміли запитувати, досліджувати, творити, та вирішувати.

Пометун О.І., [39] наголошуючи на важливості педагогічних інновацій для шкіл України, визначає особливості навчального процесу, побудованого на засадах критичного мислення:

- у навчання включаються завдання, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня;
- навчальний процес організований як дослідження учнями певної теми, що виконується шляхом інтерактивної взаємодії між ними;
- результатом навчання є вироблення власних суджень через застосування до інформації певних прийомів мислення;
- викладання передбачає постійне оцінювання результатів із використанням зворотного зв'язку «учні-вчитель» на основі дослідницької активності учнів у класі;
- критичне мислення потребує від учнів достатніх навичок оперування доводами та формулювання умовиводів;
- відповідальність вимагає, щоб учні були вмотивовані до обговорення проблем, а не намагались уникнути їхнього розв'язання [2].

Завданням сучасного педагога з історії є розкриття здібностей кожного учня, виховання особистості, готової до життя в високотехнологічному світі. На уроках історії України застосування технології критичного мислення під час вивчення теми «Повсякденне життя в умовах кризи радянського ладу» повинно сформувати у здобувачів освіти не тільки предметні а й соціальні компетентності. Саме на уроках з історії мають бути здатними на власне бачення та аргументоване відстоювання своєї позиції та самостійно працювати

над даною темою, а також критично сприймати інтерпретації історичного процесу істориками,.

Вчителі повинні пам'ятати, критичне мислення не формується швидко, а поступово. Тому завдання велике стоїть завдання перед педагогами по формуванню критичного мислення під час вивчення теми з історії України «Повсякденне життя людей в умовах кризи радянського ладу» (1965 – 1984 рр) достатньо важко. Але можна виділити певні умови за яких можна спонукати учнів до критичного мислення. А саме: [46]

- Час. Учні повинні мати достатньо часу для збору інформації, обробки та вибору способу презентації свого вибору.
- Очікування ідей. Учні повинні зрозуміти, що від них очікують, висловлення свої власних думок та ідей і вони можуть бути різними.
- Спілкування. Учні повинні мати можливість для обміну думок.
- Цінування думок інших. Учні повинні зрозуміти що важливо вислухати всі думки, щоб мати можливість остаточно сформулювати власну думку з проблеми.
- Віра в сили учнів.
- Активна позиція. Це стимулює їх до роботи, до прагнення мислити нестандартно, критично, толерантно поводитись під час дискусії.

Завдяки критичному мисленню краще закріплюватиметься вивчений матеріал; підвищиться навчальна діяльність учнів на уроці; кращий пізнавальний інтерес до отриманих нових знань; створюється атмосфера довіри та співпраці.

Застосування технології розвитку критичного мислення на уроках історії України під час вивчення теми в умовах кризи соціалістичної системи дасть змогу:

- розвинути творчі здібностей здобувачів освіти;
- сформувати нестандартне, креативне мислення, що дасть змогу розв'язувати складні комплексні завдання, відповідати на проблемні

запитання, складати і заповнювати різного типу та складності схеми, таблиці тощо;

- підвищить інтерес до вивчення предмету, що, у свою чергу, сприятиме створенню позитивної атмосфери співпраці вчителя з учнем;
- виховує здобувачів освіти з толерантним відношенням до інших.

Принципи активного навчання та критичного мислення у викладанні історії відповідає, критично мислити. Здобувачі освіти зможуть використовувати факти, подробиці і деталі у процесі відповіді на питання. Американський експерт Пітер Марторелла підкреслює, що при підготовці до уроку, учителі повинні вибудовувати послідовність питань, визначивши, як і коли вони будуть сформульовані. Щоб перейти від «фактів до узагальнень, до більш високих рівнів розумових процесів». Тому що здобувачі освіти коли відповідають, активно притримуються певної позиції, стверджую певну точку зору щодо причин і наслідків, знаходять важливу інформацію та застосовують її для того, щоб зробити висновки або провести порівняння.

Здобувачі освіти під час усноісторичного дослідження, а саме під час вивчення теми повсякдення людей в умовах кризи радянського ладу коли на практиці застосовують різні види мислення: роблять припущення, збирають інформацію, організовують її та ставлять під сумнів висновки, виконують певні ролі під час виконання завдань. Завдання вчителя – виконувати завдання у класі та дати здобувачам освіти поради більше з метою корекції їхньої діяльності, ніж критики чи оцінки її. Здобувачам освіти потрібна підтримка, але тільки в необхідній формі та обсязі. Вчителі повинні лише пильнувати за тим, як вони засвоюють, і над тим, як вони думають, досліджують і спілкуються у процесі навчання.

Вітчизняний експерт Сергій Терно, наголошує [46], «що задля того, щоб зробити критичне мислення компетентністю учнів, необхідно попіклуватися про:

- 1) чітке виділення правил критичного мислення;

- 2) застосування вправ на використання правил критичного розмірковування;
- 3) систематичне тренування у розв'язанні задач на критичний аналіз суспільствознавчого матеріалу».

Фахівець стверджує що «треба відійти від традиції визначати теми програми у стверджувальних формулюваннях й запровадити формулювання-запитання, які б передбачали різні альтернативи. Якщо формулювання тем буде представлено у вигляді контроверсійних оцінок, то воно просто примушуватиме учнів та вчителів розмірковувати критично». [46]

За методикою розвитку критичного мислення виступає тема програми, що є основною структурною одиницею навчання, а не теми окремих уроків. Кожної нова тема повинна розпочинатися зі стадії «виклику» (мотивації) і передбачати створення проблемної задачі теми за спеціально створеними методичними матеріалами. Вчитель може самостійно, на свій розсуд обирати тему та одразу поставити два чи три проблемних завдання як магістральну мету вивчення теми.

Виділимо цілі та завдання, які ставить дана технологія:

1) Сформувати новий стиль мислення, де тхарактерним є такі елементи як відкритість, гнучкість, усвідомлення внутрішньої багатозначності позиції і точок зору, альтернативності прийнятих рішень.

2) Сприяти розвитку таких базових якостей особистості, як критичне мислення, комунікативність, креативність, мобільність, самостійність, толерантність, відповідальність за власний вибір і результати своєї діяльності.

3) Розвивати аналітичне та критичне мислення.

Завдання навчити здобувачів освіти:

- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- брати до уваги нові ідеї та знання;
- розуміти, як різні частини інформації пов'язані між собою;
- шукати помилки в міркуваннях;
- робити висновки про ціннісні орієнтації, інтереси;

- не бути категоричними у твердженнях;
- бути чесним у своїх міркуваннях;
- відкидати помилкові стереотипи, що ведуть до неправильних висновків;
- ставитися з упередженням до думок і судження;
- вміння відрізняти факти, від припущення і особистої думки;
- вміти відокремлювати головне від істотного в тексті.
- Вміння формувати культуру читання, що включає в себе вміння орієнтуватися в джерелах інформації, користуватися різними стратегіями читання, адекватно розуміти прочитане, сортувати інформацію з точки зору її висновки і узагальнення.
- Стимулювати до самостійної пошукової творчої діяльності і самоорганізації.

Перш за все потрібно враховувати, що головна роль відводиться тексту. Його потрібно спочатку прочитати, переказати, проаналізувати, трансформувати, інтерпретувати, потім подискутувати, і нарешті, скласти. Здобувачеві освіти треба освоїти свій текст, виробити власну думку, виразити себе ясно, доказово, впевнено. Одним із важливих вмінь є вміти вислухати і почути іншу точку зору, зрозуміти, що і вона має право на існування. Вчитель виконує роль координатора. Графічна організація матеріалу являється популярним методом демонстрації процесу мислення . Моделі, малюнки, схеми і т. п. відображають взаємини між ідеями, показують студентам хід думок.

Вчені виділяють такі фази технології критичного мислення, складаються з трьох основних етапів. А саме:

I етап – актуалізація життєвого досвіду, пробудження наявних знань, інтересу до отриманої інформації. Тобто «створити мотиви для навчання». Завдання здобувачів освіти створити власні цілі і мотиви для вивчення нового.

II етап – одержання нової інформації (осмислення змісту). Завдання викладача – запропонувати альтернативні джерела інформації, крім тексту підручника. А завдання здобувачів освіти більш вдумливо читати, слухати,

задавати різноманітні питання.

Завдання стадії осмислення змісту:

- допомогти активно сприйняти досліджуваний матеріал;
- допомогти співвіднести старі знання з новими.

III етап – перевірка здобувачів освіти, не тільки наскільки як було запам'ятали даний матеріал, але і для того, щоб вони самі змогли проаналізувати, чи вдалося їм досягти поставлених цілей і вирішити виниклі питання.

Завдання стадії рефлексії:

- допомогти здобувачам освіти самостійно проаналізувати вивчений матеріал.

2.2.2. Інтерактивна основа розвитку критичного мислення

Робота за цією технологією вимагає часу, уваги й мети, а викладання має бути чітким і зрозумілим. Необхідно виділяти достатньо часу для обміну думками. А методів і прийомів, які застосовуються при критичному мисленні, чимало. Отже, розглянемо основні з них та можливості їх використання на уроках історії під час вивчення теми «Повсякденне життя людей в період системної кризи радянського ладу (1965 – 1984 рр.).

Методи технології розвитку критичного мислення:

«Генератор ідей» - прийом організації індивідуальної й групової форми роботи учнів на початковій стадії уроку, коли йде актуалізація наявного в них досвіду й знань. Він дозволяє з'ясувати все, що знають або думають учні з обговорюваної теми уроку.

Обмін інформацією проводиться по наступній процедурі:

- задається пряме запитання про те, що відомо учням з тієї або іншої теми;
- спочатку кожен учень згадує й записує в зошиті все, що знає з тієї або іншої теми (виключно індивідуальна робота, тривалість 1–2 хв.);
- потім відбувається обмін інформацією в парах або групах. Учні діляться один з одним відомими знаннями (групова робота). Час на обговорення не

більше 3 хв. Це обговорення повинно бути організованим, наприклад, учні повинні з'ясувати, у чому збіглися наявні подання, із приводу чого виникли розбіжності;

- далі кожна група по колу називає якусь одну відомість або факт, при цьому не повторюючи раніше сказаного (складається список ідей);

- всі відомості коротко, у вигляді тез записуються вчителем (без коментарів), навіть якщо вони помилкові;

- всі помилки виправляються далі, під час освоєння інформації.

«Логічне дерево». Цей прийом можна використовувати під час обговорення проблем, пошуку рішень під час вивчення теми в умовах кризи соціалістичної системи. Найкраще, якщо проблема розглядається з різних боків, а рішення опирається на досить ясну фактичну базу. У процесі читання учні працюють наступним чином: коріння – то проблема, що розглядається в тексті. На самому стовбурі є основні та допоміжні гілочки. На основних учні відзначають причини виникнення досліджуваної проблеми. На допоміжних гілках розташовуються факти, що підтверджують наявність сформульованих ними причин. Записи повинні бути короткими, являти собою ключові слова або фрази, що відбивають суть, факти. Свій висновок з досліджуваного питання учні можуть зробити на стовбурі «логічного дерева».

Однією із цікавих форм роботи, що розвиває критичне мислення під час вивчення теми з історії України «Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу» є дебати. [15].

Дебати – це суперечка за встановленим регламентом і правилами. Ця технологія дає змогу сформувати логічне і критичне мислення школярів, навички організації своїх думок, усного мовлення, риторики, емпатію і толерантність, впевненість у собі, здатність працювати в команді, здатність концентруватися на суті проблем, манери під час публічного виступу.

Види дебатів:

- командні – дебати Карла Поппера (шкільні дебати); парламентські

дебати (студентські дебати); дебати Лінкольна-Дугласа (політичні дебати);

- індивідуальні – імпровізована промова; авторське виконання.

Участь у дебатах ґрунтується на дотриманні трьох основних принципів.

Принцип перший: повага необхідна. Дебати не стосуються особистості учасників, не можна принижувати гідність людини через те, що вона з вами не згодна, особливо коли інтерв'юер ставить питання респонденту. Дебати стосуються ідей і їх зіткнень, а також того, які ідеї корисні людству. А в зіткненні ідей єдиною прийняттю зброєю можуть бути тільки обґрунтовані аргументи. Іншими словами повинні атакувати аргументи опонентів, їхні міркування свідчення, але не самих опонентів.

Принцип другий: чесність обов'язкова. Чесність – стрижень дебатів. Завдання учасника дебатів – бути чесним у своїх аргументах, у використанні свідчень і у відповідях у раунді перехресних запитань. Іноді «бути чесним» означає визнати недостатність матеріалу для обґрунтування своєї позиції. Іноді – це відповідь «Я не знаю» на запитання, що торкається самого серця вашої позиції. Іноді це означає визнання власних логічних ланцюжків помилковими. Це визнання піде на користь учасникові, оскільки у результаті завдяки своїй чесності він більше дізнається і краще розвине свої здібності. Його поважатимуть і суддя, і опонент.

Принцип третій: немає тих, хто програв. Основне призначення дебатів підняти освітній рівень учасників і одночасно зробити приємність. Тому перше призначення гри-навчання. Іншими словами, навчання має більше значення, ніж перемога, тому що бажання вчитися й удосконалюватися виключає використання недозволених прийомів, а це у свою чергу допомагає виявити характер і здобути пошану навколишніх. Участь у дебатах тільки для того, щоб виграти – неправильна мета. Це може відтягнути час і сили від самої гри і перешкодити їй. Ці принципи обов'язкові для всіх учасників дебатів.

Дебати розвивають:

- логічне і критичне мислення;

- навички в організації своїх думок;
- навички усного мовлення;
- емпатію (здатність емоційно реагувати на переживання іншого) і терпимість до різних поглядів;

- впевненість у собі;
- здатність працювати в команді;
- здатність концентруватися на суті проблеми;
- стиль публічного виступу.

Отже, дебати розвивають навички, необхідні для ефективного спілкування.

Дійові особи гри

Команда – складається з трьох осіб, яких найчастіше називають спікерами. Команда, що захищає тему гри, називається стверджувальною. Її спікери позначаються як C_1, C_2, C_3 . Команда, що спростовує тему, називається заперечувальною, її спікери Z_1, Z_2, Z_3 .

Судді – вирішують, яка з команд виявилася більш переконливою доводячи свою позицію. Судді заповнюють протокол гри, в якому відзначають точки зіткнення позицій команд, вказують сильні і слабкі сторони виступів спікерів. За бажанням коментують своє рішення, обґрунтовуючи його.

Таймкіпер – людина, що стежить за дотриманням регламенту і правил гри.

 Тренери (тьютери) – у дебатах це зазвичай вчителі або досвідчені дебатери, які пройшли курс тьютерської підготовки і мають сертифікат, що дає право працювати з командою. раніше доведені закони і теореми;

 аксіоми і постулати, тобто істинні судження, що визначаються як аргументи без доказів.

Аргументи можуть бути слабкими або сильними. Зазвичай команди

висувають невелику кількість аргументів (3), максимум – 5, які рекомендується вибудовувати за правилом Гомера: сильний аргумент – слабкий аргумент – найсильніший аргумент.

Підтримка і докази. Разом з аргументами учасники дебатів повинні представити судді свідчення (цитати, факти, статистичні дані: населення, територія), що підтверджують їхню позицію. Зазвичай ці дані записуються на картки і можуть зачитуватися спікерами. Фізичне свідчення супроводжує аргумент. У дебатах свідчення добуваються шляхом дослідження. В нашому випадку, це інтерв'ю із свідками подій. Наприклад, спікер звертається до публіки: «Підніміть, будь ласка, руку ті, хто вважає, що...» і далі наводить свій аргумент, щодо якого він упевнений, що публіка підтримає його на 90 % і підтвердить це підняття руки. Це гарна підтримка для аргумента.

Стверджувальна сторона. У дебатах спікери стверджувальної сторони намагаються переконати суддів у правильності своїх позицій.

Сторона заперечення. Спікери сторони заперечення хочуть довести судді, що позиція їхніх суперників неправильна або що інтерпретація теми й аргументація своєї позиції спікерами стверджувальної сторони має недоліки.

Перехресні запитання. Більшість видів дебатів (але не всі) надають кожному учасникові можливість відповідати на запитання спікера-опонента. Раунд запитань спікера однієї команди і відповідей спікера іншої називається «перехресними запитаннями». Запитання можуть бути використані як для роз'яснення позиції, так і для виявлення потенційних помилок у суперників, тобто з метою похитнути їхні позиції. Отримана в ході перехресних запитань інформація може бути використана у виступах наступних спікерів.

Рішення суддів. Після того, як судді вислухають аргументи обох сторін щодо теми, вони заповнюють суддівські протоколи, в яких фіксують рішення про те, в якій команді віддають перевагу за результатами дебатів (аргументи і спосіб доведення якої були більш переконливими). Але це зовсім не означає, що шлях

розв'язання проблеми, запропонований командою-переможницею, є єдино правильним. Оцінюється переконливість, доказовість і ораторські якості команд.

Тайм-аут. Кожна команда має право взяти тайм-аут тривалістю до 8 хв протягом гри. Більшу частину часу рекомендується використати перед промовою 3-х спікерів команд для аналізу і виявлення точок зіткнення позицій.

Суддівство – ймовірно, найбільш складний і спірний аспект дебатів. Суддя зобов'язаний відмовитися від усіх точок зору і персональних позицій і бути уважним та зосередженим слухачем. Суддя оцінює раунд за наведеними командами аргументами, доказами і міркуваннями МІ, але не за особистими симпатіями.

Суддя має величезний вплив на фактичне проведення дебатів тому чесні рішення з боку суддів сприятимуть успішному проведенню гри.

У судді є три основні цілі: 1) навчати; 2) підтримувати справедливий хід дебатів; 3) забезпечувати позитивну робочу атмосферу гри. Що означають ці цілі?

Навчати. Дебати навчають забезпечувати високий рівень аргументації. Надалі це дає учасникам гри можливість розвинути цілий комплекс якостей і навичок, що вже називалися раніше і які можна одержати тільки в процесі дебатів. Суддя має ставитися до виступів спікерів досить критично, оскільки цим він може допомогти учасникам дебатів побачити сильні і слабкі місця в аргументації, стратегії і стилі спілкування.

Підтримувати справедливість. Для досягнення цієї мети судді необхідно:

- уважно слухати промови спікерів;
- цілком зосередити увагу на висловлюваних ідеях;
- обґрунтовувати своє рішення.

Крім того, суддя має бути готовий до обговорення широкого спектру точок зору, зберігаючи нейтралітет під час обговорення спірних питань. Навіть

якщо він внутрішньо поділяє точку зору однієї з команд, він має відійти від власної позиції і судити гру, виходя з того, чиї аргументи переконливіші, а не більш йому близькі.

Забезпечувати позитивну атмосферу гри. Ціль полягає в тому, щоб встановити і зберегти позитивну робочу атмосферу. Щоб зробити це, суддя має визначити тон дебатів з моменту його появи в кімнаті, показавши учасникам гри приклад професійної підготовки, доброзичливості й активного спілкування. Упевненість і чесність, які суддя демонструє під час дебатів, вплинуть позитивно і на гру, і на поведінку учасників дебатів.

Технологія «Дебати» передбачає: [15]

- активне залучення самого учня до пошукової навчально-пізнавальної діяльності, організованої на основі внутрішньої мотивації;
- організацію спільної діяльності, партнерських стосунків тих, хто навчає, і тих, кого навчають; залучення дітей до педагогічно доцільних виховних стосунків у процесі навчальної діяльності;

забезпечення діалогічного спілкування не тільки між вчителем і учнями, але між учнями в процесі набуття нових знань.

Дебати у навчальному процесі можуть бути у наступних формах:

- як форма уроку;
- як елемент уроку: актуалізація знань, організація самостійної роботи учнів, узагальнення, систематизація, закріплення навчального матеріалу, забезпечення «зворотного зв'язку»;
- як форма атестації і тестування учнів.

Залежно від поставлених цілей і завдань дебати на уроках можуть набувати різних форм.

Класичні дебати. Це власне формат дебатів, де беруть участь дві команди по 3 учасники, а інші учні – або пасивні слухачі, або «рецензенти», або судді. Однак так чи інакше задіяти кожного учня класу в таких дебатах важко, тому цей тип дебатів досить обмежено застосовується на уроках.

Експрес-дебати. Це дебати, в яких фази орієнтації і підготовки зведені

до мінімуму. Підготовка здійснюється безпосередньо на уроці за матеріалами підручника або розповіддю вчителя. Цей тип використання формату дебатів може використовуватися як елемент «зворотнього зв'язку», закріплення навчального матеріалу або як форма активізації пізнавальної діяльності.

Модифіковані дебати. Це використання окремих елементів формату дебатів або дебати, у яких дещо змінені правила.

Для цифрового до діалогу, дискусій та співпраці ефективно використовувати методи активного навчання. Це дасть змогу для проведення досліджень, створення власних проєктів та презентацій, використання цифрових інструментів для виявлення та аналізу історичних фактів. Традиційні форми роботи такі як розповідь, опис, переказ недоречно застосовувати під час навчання з формування критичного мислення.

Використовуючи візуальні засоби, такі як фотографії, малюнки, відео, графіки та інші візуальні матеріали, допоможуть зробити навчальний матеріал більш доступним та зрозумілим для дітей, адже вони звикли до візуального способу сприйняття інформації у своєму повсякденному житті. Окрім того, візуалізація допомагає встановлювати зв'язки між минулим та сучасністю. Вона дає змогу здобувачам освіт побачити подібності та відмінності у способі життя, культурі, що допоможе їм краще зрозуміти історичний контекст та його вплив на сучасний світ.

Найкраще вивчення історії повсякденності буде організовано у формі колективної роботи, адже вона дасть змогу здобувачам освіт спільно досліджувати та обговорювати різні аспекти щодо повсякденного життя. Крім того – це взаємодія, обмін ідеями та спостереженнями, розвиток навичок співпраці та комунікації.

Найдоречніше реалізується дослідницький підхід під час вивчення історичних джерел, а саме під час практичних робіт та занять, адже вони передбачають активну пізнавальну діяльність учнів протягом частини уроку або всього. Такі завдання на уроках мають подвійну мету: спосіб вивчення

нового матеріалу на основі опрацювання різноманітних джерел інформації та засіб формування дослідницької компетентності учнів.

Одним з таких практичних занять є «Повсякденне життя та побут», яке передбачає роботу учнів в групах. Кожна з груп має на основі різних джерел інформації, проаналізувавши підручники повинні дослідити певний аспект повсякденності людей в умовах кризи радянського ладу (заробітки, побут, особливості сімейного життя та святкування свят) і представити результати дослідження однокласникам у вигляді дебатів або мультимедійної презентації.

Найефективнішими для такого такого дослідження стануть навчальні проєкти, які стосуються дослідження повсякденного життя певний період, який потрібно дослідити – вони дадуть змогу здобувачам освіти застосовувати свої знання та вміння в реальному житті. Можна запропонувати такі теми для дослідження, наприклад: «Віртуальний музей повсякденного життя», «Моя родина в історії», «Свята й традиції моєї родини», «Повсякденність у фото та відео», тощо. Здобувачам освіти можна запропонувати певні ситуації, пов'язані з повсякденним життям у минулому. Наприклад, відтворення традиційних свят у їхній родині, що стосуються періоду «Повсякденного життя людей в умовах кризи радянського ладу» (1965-1984 рр), зіграти ролі тих, хто жив у цей період, або запросити їх на усні свідчення.

Такі проєкти-завдання допоможуть здобувачам освіти краще зрозуміти, як жили та працювали люди в той період, а також допомогти зрозуміти, які були соціальні та культурні відмінності у різних країнах та регіонах у минулому. А ще – це зв'язок поколінь, що допоможе збільшити зацікавленість здобувачів освіти у навчанні та розвинути їхні знання та вміння, а ще – це зближення із родичами..

«Сократівське опитування» – цей метод застосовується для прояснення ідей, дослідження контексту, розгляду основ, визначення припущень і формулювання точки зору. Такий метод ефективно працює під час вивчення теми з історії України «Повсякденне життя людей в умовах кризи радянського

ладу». Питання, які ставляться під час застосування цього методу можна поділити на декілька груп.

Перша – запитання для пояснення:

- Що ви маєте на увазі, коли кажете...?
- Яке завдання ви збираєтесь виконувати...?
- Який приклад ви можете навести...?
- Чому ви сказали...? Як це стосується до...?

Друга група – запитання з припущеннями:

- Які припущення ви робите?
- Чому ви робите ці припущення?
- Ви припускаєте, що...?

Третя група – запитання, які визначають перспективу й точку зору:

- Чи є твоя точка зору щодо... ?
- Чи є твоя перспектива в тому, що...?

Четверта група – запитання, які визначають факти, причини та докази:

- Які твої докази для цього?
- Чому ти віриш у це? Наскільки ти впевнений у цьому?

П'ята група – запитання, які досліджують висновки та результати:

- Що є твоїм висновком?
- Що буде результатом, якщо це станеться?
- Яким буде ефект від цього?

«Експерти проти журналістів». Учні поділяються на дві групи – «експертів», що відповідатимуть на запитання, та «журналістів», що будуть ставити запитання. На дошці варто завчасно записати як приклад орієнтовний перелік запитань, що сприятимуть розвитку критичного мислення під час вивчення теми «Застій через призму повсякдення».

2.3 Інтерв'ю: методика організація і проведення

Дедалі активніше застосовується у науково-дослідній роботі фахівцями гуманітарних і суспільних наук – інтерв'ю, в якості особливого джерела і методу дослідження [6].

Вчений В. Буцько зазначає, що методологія перших інтерв'ю була зорієнтована на створення колекцій спогадів, де основна увага приділялася фактографічній складовій. Завдання цієї методики – створити свої позитивні результати при написанні біографій респондентів, отримані матеріали багато записати у традиційні письмовій формі. Дане усно історичне інтерв'ю є методом дослідження, за допомогою якого здійснюється запис суб'єктивного знання окремої людини про період, в якій вона/вони живе/жила. Це ефективний спосіб отримання інформації за допомогою усного опитування, в результаті якого здійснюється спілкування між інтерв'юером дослідження і респондентом. Дане інтерв'ю дещо відрізняється: один в основному запитує, інший – відповідає. Той, хто ставить питання під час інтерв'ю називається інтерв'юером, кореспондентом. Особу, з якою розмовляє науковець, прийнято називати респондентом, інформантом, опитуваним [6].

Саме завдяки інтерв'ю ми маємо змогу отримати інформацію, яку важко дістати за допомогою інших методів дослідження. Перевагою інтерв'ю є те, що завдяки безпосередньому контакту з респондентом можна змінювати запитання, ставити додаткові запитання, уточнювати відповіді, що дає змогу отримати більш детальну інформацію. Оскільки, тісний контакт із респондентом дає можливість не тільки фіксувати зміст відповідей, а й «підтекст» – емоційне забарвлення, особливості інтонації, жестів, зовнішніх реакцій [47]

О. Марущак пропонує нам такі етапи проведення інтерв'ю [28]:

I етап – на цьому етапі дослідник не повинен втручатися в оповідання інформатора та надати йому можливість самому обрати теми оповіді й інтерпретувати відібрані ним події.

II етап – на цьому етапі дослідник повинен ставити уточнюючі запитання «для характеристики тих діючих осіб, про яких йшла мова в ході першого «вільного» етапу».

III заключний етап передбачає запитання, «що стосуються пропущених обставин чи фактів, що з тих чи інших причин не були внесені наратором у своє оповідання».

IV. Питання із запитальника, про які не йшлося раніше в інтерв'ю

Розглянемо детальніше усі етапи проведення інтерв'ю:

I. Підготовчий етап

Обираючи питальник слід продумати, хто буде респондентом/кою – хто з родичів, знайомих захоче поділитися своїми спогадами, міркуваннями. Спочатку потрібно скласти питальник з теми «Повсякденне життя людей в умовах кризи радянського ладу (1964 – 1984 рр.)» (Додаток А) .

Після вибору питальника та ймовірних респондента/ки, слід домовитися про місце і час запису. Домовляючись про інтерв'ю *не варто (!!!)* детально розповідати про питальник, перелічувати тематичні блоки і в жодному разі не давати питальник для ознайомлення. Якщо це трапилося, дослідник мусить бути готовим до того, що респондент/ка підготуються до розмови – продумають свою розповідь заздалегідь або ж зроблять нотатки, які під час інтерв'ю зачитуватимуть, що не дасть змоги вибудувувати вільний наратив та/чи діалог. Слід також попередити, що розмова може тривати годину, а то й дві години. Тому добре було б, що респондент/ка нікуди не поспішали й могли зосередитися на спогадах.

Домовляючись про запис, варто зазначити, що інтерв'ю записується і в подальшому буде використовуватися лише в науково-дослідницькій роботі. Інтерв'ю зберігатиметься в Центрі буковинознавства. З метою тривалого зберігання та зручного користування записом всіх заохочених, до інтерв'ю долучається ряд супровідних документів, які заповнюють, як правило, вже після закінчення запису інтерв'ю. У випадку відмови респондента/ки в

інтерв'ю через небажання використання особистих даних (прізвища та імені, іншого) слід пояснити, що запис може бути анонімним.

Технічна підготовка до інтерв'ю.

В сучасних умовах для запису можна обрати будь-яку зручну техніку. Слід врахувати однак, що запис може тривати годину-дві, тому не обирати телефон або інший пристрій, який записує файли, наприклад, по 10 хвилин. Це створить незручності при записі. З електронним файлом потрібно буде працювати (транскрибувати), тому врахувати потребу його перезапису. Для підсилення чіткості звуку на записі можна використовувати додатковий зовнішній мікрофон. Очевидною є перевірка перед інтерв'ю технічного стану апаратури й мікрофонів, заряду батареї чи наявності додаткового комплекту батарейок. Під час безпосереднього запису стежити за якістю запису. Для інтерв'ю необхідно підібрати спокійне місце.

Заздалегідь перед записом слід добре (!) ознайомитися з програмою інтерв'ю, щоб надалі вільно почуватися під час розмови і не вишукувати запитань панічно гортаючи аркуші.

Ситуація інтерв'ю

II. Формулювання наративного запитання.

На початку запису інтерв'ю слід вказати дату (число, місяць і рік) та місце запису (село/місто, район, область). Після привітання представте себе й сформулювати перше наративне запитання з проханням розказати про себе, своє життя. Наприклад,

Я, Онуфрейчук Олена Петрівна, (еєєєє) народилася в селі Тисивці, Сторожинецького району, Чернівецької області, (задумалась) кінчила 8 класів, як було тоді, (іііі) робила у Чернівцях у Дорожній організації секретар-машиністкою.

Якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді оповідача/чки.

Після формулювання наративного запитання інтерв'юер має налаштуватися на вільну, необмежену в часі розповідь респондента/ки, яку не слід зупиняти, перебивати чи стимулювати запитаннями.

Перше наративне запитання про себе, своє життя дозволить більше дізнатися про особу, яка записується, а відтак у подальшій розмові коригувати запитання, вибудовувати діалог у руслі, яке дасть змогу співрозмовнику/ці розкритися.

Друге наративне запитання дуже загальне і зумисне дублює тематику програми інтерв'ювання, щоб респондент/ка вибудовували свою відповідь на власний розсуд – у певній послідовності, акцентуючи на важливих для них пережитих моментах і т. п. І знову якщо оповідач/ка розгубився/лася і не знає з чого розпочинати, то не поспішайте переходити до запитань. Перефразуйте наративне запитання і таки спробуйте домогтися розповіді.

В частині інтерв'ю респонденти губляться з відповіддю на широке вступне питання і просять ставити їм точні запитання з питальника. Дотримання вільної наративної фази інтерв'ю на початку розмови є *вкрай (!) важливим*. Історичне інтерв'ю – це не детальні питання і такі ж детальні на них відповіді. Респондента/тку ще на самому початку інтерв'ю слід стимулювати до пригадування, осмислення пережитого, оціночних суджень і т. п. Упущення вільної вступної розповіді респондента/ки переведе розмову в русло запитання-відповідь. Після кількох таких запитань, особливо коли інтерв'юер їх просто зачитує з аркуша, співрозмовник перестане розповідати історію свого життя, пережиті події, а вже чекатиме на чергове запитання. В результаті навіть при наявності обширного питальника інтерв'ю виходить сухим і нецікавим, в певний момент навіть вже досліднику надокучить ставити нові запитання.

Під час наративної фази інтерв'ю дослідник має обмежитися активним включенням у розмову – уважно слухати, зберігати візуальний контакт, утриматися від ведення записів, жестами і невербальними знаками виявляти своє зацікавлення розмовою. Дозволяється робити короткі схематичні

позначення, виділяти запитання в програмі, які після закінчення наративної вільної частини слід буде розвивати. Респондента/ку можна підтримувати короткими фразами: «так-так», «розумію», «звичайно», але в *жодному разі(!)* «як таке могло статися?», «це неймовірно!», «такого не може бути!». На етапі вільної розповіді варта відразу уточнювати нерозбірливо розчуті назви населених пунктів, прізвища згаданих осіб та інше, якщо ця інформація важлива в дослідженні, однак не зловживати цими уточнюючими запитаннями і не перебивати співрозмовника, змінюючи хід розмови. Вільна наративна частина інтерв'ю закінчується в той момент, коли респондент/ка виговорившись підсумували: «Мабуть, це все, що можу сказати», «Поки що це все» і подібне, або Якщо вільна фаза тривала недовго й дослідник відчуває потенційну можливість до стимулювання продовження на рації, то можна спробувати знову допомогти людині розговоритися.

III. Запитання до наративної частини

Після закінчення вільної частини інтерв'ю переходить у фазу запитань до нарації/вільної розповіді респондента/ки. Наративні запитання є відкритими й орієнтованими на уточнення, пояснення, конкретизацію, поглиблення і розширення вже почутого. Запитання формуються так, щоб повернути людину нараз у розказаний нею епізод: «Ви розказували про ...», «Пригадайте детальніше ...» та ін.

Після закінчення наративної частини в межах обговорюваної підтеми інтерв'юер може задавати стільки запитань, скільки вважав за потрібне, щоб з'ясувати всі деталі життєвих досвідів респондента/ки, які цікавлять. Послідовність цих запитань-уточнень і їхні комбінації залежали від обох творців інтерв'ю: оповідача та інтерв'юера.

У методичних рекомендаціях Г. Г. Грінченко [8] зазначає наступні наративні запитання:

1) **Питання-уточнення** (на прикладі повсякденного життя людей в умовах кризи радянського ладу): «Тобто на повсякдень ви одягали одні речі, а на свята мали інші?»

2) **Питання-розширення, часове та ситуаційне:** «А, чи були проблеми у пошуку продуктів, щоб накрити традиційний стіл?»».

3) **Питання-персоналізація:** «Ви розповідали про..., пригадайте, будь ласка, хто ще...», наприклад «Як святкували свята Ваші сусіди?»»...

4) **Питання-деталізація:** «Ви називали..., будь ласка, розкажіть про це детальніше», наприклад «Давайте вже більше згадувати ваше юнацтво, молодість. Що для вас і для вашої родини було свято?»»...

5) **«Сценарне» питання:** «Давайте ще раз повернемося до ситуації, коли... Розкажіть, будь ласка, що ще Ви пам'ятаєте? Розкажіть детальніше як Ви відзначали Різдво?»»...

IV. Питання зі запитальника, про які не йшлося раніше в інтерв'ю

Після завершення розмови про те, що вже згадувалося у наративній частині, інтерв'юер звертався до проблем, про які ще не йшлося в інтерв'ю. Розмова зазвичай розпочиналась із вступної фрази: «В іншій розмові мені розповідали про... А що Ви можете про це сказати?» Після першої інформації, яку інтерв'юер отримав, знову відбувалось її уточнення, як і в попередніх ситуаціях. Далі інтерв'юер задавав наступні запитання з подальшим уточненням і детальним описом окремих моментів розповіді респондента/ки, які його цікавили. Інколи запитання інтерв'юера спричиняло згадування респондентами нової інформації, що не простежувалась у жодному з попередніх інтерв'ю. Це сприяє уточненню та розширенню тематики програми інтерв'ю, кінцевий варіант якої з кожним новим інтерв'ю коригується і вдосконалюється.

Зважаючи на вік, втому, погіршення самопочуття та інші обставини дослідник може зробити паузу або перенести цю фазу запитань на іншу зустріч. Якщо оповідач може й хоче говорити далі, розмова повинна тривати. Формулюючи запитання нових тематичних блоків не обов'язковим є дотримання їхньої по черговості в розробленому питальнику, пропонуємо рухатися за послідовністю розповіді, коли відповіді на одні запитання

дозволяють поставити наступні. Не слід наполягати на відповідях на запитання, якщо помітно, що респонденту/ці неприємно про це згадувати.

Загальні зауваження

Інтерв'ю – це взаємодія. Роль інтерв'юера не зводиться до мовчазної присутності й лише формулювання запитань. Респондент/ка та інтерв'юер є обома творцями інтерв'ю, тому розмова вибудовується як послідовний діалог. Досліднику слід утримуватися від ролі “всезнаючого слухача”, не вибудовувати владно-підпорядкованих відносин, не бути експертом чи арбітром і т. п. Інтерв'юер з одного боку мінімізує свою присутність і вплив на співрозмовника, щоб не змінювати вибудованої траєкторії розповіді, не провокує, не підказує, а з іншого, – всіляко виявляє своє зацікавлення почутим. Інтерв'юер відіграє величезну роль у творенні усної історії – скеровує розповідь своїми запитаннями, розкриваючи одні теми й оминаючи інші; навіть мінікою, жестом може спровокувати респондента/ку доводити чи спростовувати його/її попереднє твердження, нерідко змінюючи таким чином усю подальшу розмову.

Усна історія під час вивчення теми «Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу» передбачає отримання суб'єктивної історії. Пригадуючи пережите респондент/ка не просто механічно відтворюють події і почуття з минулого, а неминуче вибудовують свою історію, своє бачення, коли щось зумисне опускається, “забувається”, а другорядні події стають центральними, бо розвиваються довкола співрозмовника, вивищують його/її. Респондент/ка конструюють своє минуле згідно зі сучасними реаліями – офіційної національної політики, світогляду, соціального статусу, особливостей біографії, зацікавлень, настрою, психічного стану. Однак в усній історії не точна реконструкція подій, а саме вибудована людиною розповідь є цінною для подальшого нарративного аналізу. Супротивна і неприйнятна досліднику позиція теж заслуговує на увагу, вона постала з особистого пережиття, яке не варта піддавати сумнівам.

2.3.1. Види усного інтерв'ю

У наш час розроблено різноманітні підходи до запису інтерв'ю [47]. Виділяють такі види усного інтерв'ю:

- наративне;
- напівструктуроване;
- біографічне;
- леймотивне;
- фокусоване;
- діалогове.

Наративне інтерв'ю (розповідь) – вільне інтерв'ю, передбачає розповідь про своє життя без втручання інтерв'юера, який ставить на меті лише загальну частину оповіді, що очікується. Під час вільного викладу в пам'яті оповідача передбачається, що асоціативно впливають в першу чергу ті епізоди і моменти, які мають найвищу цінність, що дають змогу виявити моменти зі смыслом при конструюванні його біографічної оповіді.

Напівструктуроване інтерв'ю – інтерв'ю, передбачає певні тематичні блоків і складається з переліку обов'язкових елементів, щодо яких потрібно отримати інформацію. Дане інтерв'ю є різновидом напівструктурованого інтерв'ю, адже тематичні блоки передбачають послідовність життєвих циклів індивіда: «дитинство», «школа», «одруження», «робота» тощо.

Леймотивне інтерв'ю – таке інтерв'ю орієнтує розмову на вивчення одного й того самого періоду життєдіяльності респондента впродовж його життєвого шляху.

Фокусоване інтерв'ю – різновид напівструктурованого інтерв'ю, завдання якого зосередити увагу на одній життєвій ситуації з метою якомога більше довідатися в інформанта про певний період його життя.

Діалогове інтерв'ю – інтерв'ю, яке проводиться у формі рівноправ'я «дослідник – інформант», під час якого дві сторони вільно висловлюють свої думки стосовно досліджуваної теми.

Виділяють одноосібне й групове інтерв'ю, залежно від кількості осіб, що інтерв'юються одночасно. Групове може бути дискусією фокус-групи й інтерв'ю спільноти.

Найбільш поширеними й інформаційно насиченими прийнято вважати [36, С. 1-6]:

1) біографічне інтерв'ю, або по-іншому «історії життя» чи «розповіді про життя», зорієнтоване на вивчення суб'єктивного, особистісного сприйняття минулого в межах цілісного біографічного досвіду;

2) проблемне (тематичне, сфокусоване) інтерв'ю, зосереджене на вивчення «переживань» людиною тієї історичної події, ситуації чи явища про які заітує інтерв'юер. Завдяки усно-історичному дослідженні вивчається вплив досвіду, набутого під час участі в тій чи іншій події, на подальшу біографію опитуваного.

В залежності від наявного для всіх респондентів питальника, що містить конкретні (не наративні) запитання, і біографічні, і проблемні інтерв'ю бувають [36, С. 1-6]:

1) структурованими (спрямовані лише на відповіді питальника);

2) напівструктурованими (містять відкриту фазу вільного оповідання);

3) неструктурованими (інтерв'ю в цілому, додаткові запитання дослідника є наративними, а не конкретними, й «прив'язаними»).

За тематичною спрямованістю й інформаційним потенціалом інтерв'ю поділяються на [36, С. 1-6]:

1) **біографічні**, тобто «історії життя» чи «розповіді про життя», які орієнтовані на вивчення суб'єктивного, особистісного минулого в межах біографічного досвіду;

2) **проблемні** або сфокусовані – інтерв'ю, завдання яких спрямовані на вивчення «переживання» людиною окремої історичної події, ситуації чи явища;

3) **генеалогічні** – найчастіше використовуються в дослідженнях, адже вони присвячені історії родини чи вивченню (особливо під час дослідження з теми «Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу»).

Англійський спеціаліст з усної історії Пол Томпсон у своєму дослідженні з усної історії подає значно простий поділ інтерв'ю на типи за формою опитування, структуровані за питальниками інтерв'ю і вільні нарративні інтерв'ю без використання чіткого переліку обов'язкових питань. П. Томпсон чітко не розподіляє розташовані між цими «полюсами» різноманітні за тематичною спрямованістю і формою опитування інтерв'ю, які використовують у своїх дослідженнях. Він на конкретних прикладах показує проблеми дискусії щодо вибору форми опитування й манери розмови інтерв'юер – респондент, яка цілком залежить від дослідника.

Робота інтерв'юера повинна бути якісною визначати і якість самого новоствореного джерела, і, відповідно, успіх усього дослідження [36, С. 1-6].

Зміст, форма і обсяг біографічної оповіді не залежать від того, кому вона адресована, хто є слухачем. «З одного боку, інтерв'юер репрезентує певну суспільну інституцію (університет, академічну науку, громадську організацію, дослідницький проект тощо), що надає цій зустрічі офіційного характеру, і, відтак, оповідач свідомий потенційної публічності своєї розповіді. З іншого боку, інтерв'юер має налагодити особистий контакт з оповідачем, створити атмосферу приватної розмови, взаємної довіри і відкритості, які допоможуть оповідачеві «розкритися» та сприятимуть плинності і повноті оповіді» [35].

З огляду на це, до особистості та фаховості інтерв'юера сьогодні висуваються доволі високі вимоги, а дискусії щодо впливу/ участі дослідника у творенні джерела займають одне із центральних місць в усній історії.

2.3.2. Етичні та правові засади усного інтерв'ю

Важливою складовою при проведенні усного інтерв'ю, а саме відкритого, нарративного, біографічного чи проблемного інтерв'ю є такі дві фази:

- 1) основна біографічна оповідь інформанта;
- 2) нарративні запитання, орієнтація яких зорієнтована на уточнення, прояснення й деталізацію обставин, ситуацій, діючих осіб та їх характеристик,

що пролунали під час основної фази інтерв'ю.

Вчений Г. Грінченко у своєму посібнику «Методичні рекомендації щодо проведення інтерв'ю» зазначає [8] «Перша частина відкритого інтерв'ю передбачає бездіалогову комунікацію, тобто є розповіддю виключно інформанта, яку не можна переривати ніякими, навіть стимулюючими запитаннями.» Зусилля дослідника по підтримці й розвитку нарації респондента на даному етапі повинні обмежуватися «в першу чергу мімікою, жестами й невербальними знаками, а також заохочувальними, але нейтральними словами чи дуже коротенькими реченнями: «розумію», «так-так, звичайно», «дійсно», «насправді» (але не «який жах!», «як це могло трапитися!», «що Ви говорите!» й т. ін.)».

Г. Грінченко описує, що «стримана прихильність до оповідача й сприйнятливий невторчання в його розповідь повинні стати головними принципами роботи дослідника на цьому етапі інтерв'ю. Під час відкритої фази бажано робити записи в блокноті, чи якимось іншим способом фіксувати ті моменти в оповіданні інформанта, які по завершенні цієї фази стануть основою наративних запитань інтерв'юера» [8]

В усно-історичних, так само, як і в інших соціогуманітарних дослідженнях, «спрямованих на отримання «усних» джерел, наративними прийнято вважати такі запитання дослідника, які «прив'язані» до нарації оповідача й є відкритими. Ці питання слід ставити тільки після того, як респондент закінчив свою основну біографічну чи тематичну оповідь та позначив її завершення в кожному випадку іншими, але присутні своїми схожими словами («наразі це все», «от таке було моє життя», чи навіть «ну, що ще Вам розповісти?»)» [8].

Потрібно зафіксувати ті моменти розповіді, що потребують подальшого уточнення, й підготовка на їх основі наративних запитань паралельно з «інтенсивним слуханням» інформанта приходить із практикою. Г. Грінченко наголошує «але в будь-якому випадку бажано не робити великої, на кілька днів перерви між основною й «уточнюючою» фазами інтерв'ю, а

одразу переходити до постановки наративних запитань, які кожного разу бажано починати словами, що «повертають» оповідача назад у розказану їм історію: «Ви говорили про...», «Ви пригадували...», «Ви називали...» [8].

Питання можуть бути розподілені на такі, що передбачають звернення до певного періоду в житті респондента, у нашому випадку, що стосуються теми «Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу», що лунала в розповіді, до ситуації, до аргументу чи декларації якої-небудь ідеї.

Автор Г. Грінченко виділяє також описові питання «широкого» й «малого» кола. Якщо дослідник проводив відкрите біографічне чи проблемне інтерв'ю, то після наративних питань і відповідей на них слід дуже коректно, обережно й ввічливо закінчити бесіду: [8]

- «По-перше, треба обов'язково подякувати оповідачеві і, що є дуже важливим, надати йому можливість самому задати питання дослідникові – «Гарно дякую, Вам, за ваше інтерв'ю».
- По-друге, якщо на початку інтерв'ю не було вирішено питання авторських прав, слід ознайомити респондента з угодою та умовами зберігання й використання інтерв'ю та підписати необхідні документи **(ДОДАТОК Б)**;
- По-третє, навряд чи варто відмовлятися від запрошення «на чай» чи вечерю, особливо тоді, якщо ситуація підказує, що респондент заздалегідь готувався до такого закінчення зустрічі.

У випадку напівструктурованого інтерв'ю дослідник сам повинен вирішити, чи йому одразу переходити до третьої фази запитань із складеного заздалегідь питальника, чи зробити паузу й домовитися про наступну зустріч з респондентом. Тут треба орієнтуватися на такі об'єктивні речі, як втома чи, навпаки, триваючий інтерес співрозмовника, його самопочуття й настрої.

Що стосується третьої частини проведення інтерв'ю, Г. Грінченко наголошує на тому що суворе дотримання послідовності складеного питальника не є обов'язковим, інтерв'юєру можна йти за логікою й хронологією розповіді респондента.

Автор зазначає, що не наполягання на тих питаннях, відповіді на які є неприємними для респондента, бо навряд чи варто експлуатувати важкий чи болісний спомин людини заради будь-якої наукової, навчально-педагогічної чи комемораційної мети.

Позиція дослідника обов'язково потребує встановлення довірливих партнерських стосунків. Дослідник має виявляти інтерес до людини не лише як до джерела інформації, а й як до особистості, яка має унікальний життєвий досвід, свій власний світ почуттів, переживань, образів [46].

Дослідник в процесі інтерв'ю може не лише уявити собі цей світ, а й перенести себе самого у позицію респондента, інакше кажучи, побачити світ його очима.

Експерт зазначає, що «дослідник має продемонструвати свій намір: «Я прийшов для того, щоб вислухати Вашу розповідь, вона мені дуже цікава». Найбільш прийнятним є доброзичливе, м'яке встановлення первинного контакту, поступове включення індивіда у дослідницьку ситуацію, демонстрація інтересу до його особи та особистої історії, вираз щирої вдячності за його згоду взяти участь в інтерв'ю. Слід пам'ятати, що для пересічних осіб, особливо для тих, хто до цього жодного разу не давав інтерв'ю, це рідкісна можливість висловитися про найзаповітніше, бути почутим». [8]

Навіть, коли дослідника цікавитиме лише якийсь певний момент, певна подія у біографії респондента, то у такому разі треба приділити належну увагу передісторії цього моменту, хоча б побіжно торкнутися інших основних віх у житті людини.

Тоді значення певної події в житті людини буде зрозумілішим. Тут, постає запитання: якими мають бути основні дії особи, яка збирається провести інтерв'ю? Насамперед, інтерв'юєрові потрібно добре продумати, який тип інтерв'ю буде найкращим для досягнення мети конкретного дослідження: чи біографічне інтерв'ю, яке спрямоване на вивчення життєвого шляху людини, чи проблемне інтерв'ю, яке спрямоване на вивчення

переживання людиною окремої історичної події, ситуації чи явища [47].

Для цього потрібно чітко визначити час і місце проведення інтерв'ю, які якнайкраще влаштовують інтерв'єра та респондента, що погодились на інтерв'ю. Д. Титаренко зазначає, що добре було б, «щоб це місце було малолюдним, без сторонніх осіб (родичів, колег). Це дуже важливо з точки зору забезпечення можливості вільного спілкування, відповіді на всі поставлені запитання та якісного запису» [47].

2.3.3. Транскрибування, інтерпретація, зберігання, презентація

Письмовою формою відтворення усної інформації є транскрибування. Фахівець із проведення транскрибованого інтерв'ю зазначає Д. Титаренко, зазначає, що допомагає зберігати всі дослівні висловлювання респондента і характер його мови без редагування. Тому важливо дослівно фіксувати живу розмовну мову людей. Правильно оформлений транскрипт полегшує подальшу наукову обробку текстової інформації під час порівняння окремих текстових уривків, дає змогу здійснити не лише якісний, а й кількісний аналіз» [47].

Автор відзначає, що під час транскрибування аудіозапису інтерв'ю проблемою може стати передача в тексті інтонації, зміна швидкості і ритму мови, змістові акценти тощо. Щодо молодих науковців то фахівець рекомендує дотримуватися таких правил, які можуть суттєво полегшити процес роботи: [47].

а) за можливості фіксувати паузи, інтонації (сміється, здивований, обурений, роздратований), а також емоційні вигуки (гм, е-е-е, ну-у, ні-ні!, так-так!).

Наголошує, що не треба перетворювати це на самоціль і повторювати вперто при кожному випадку. Примітки такого роду необхідні винятково, щоб підкреслити специфіку розповіді того, хто говорить; [47]

б) необхідно відображати у транскрипті діалектичні слововживання оповідача й особливості його вимови та інтонацій, якщо це можливо;

в) дотримуватися загальних письмових правил фіксації розмовних форм:

(.) – коротка пауза, зупинка у викладі;

(...) – середня пауза;

(пауза) – довга пауза;

(?) – інтонація запитання;

(у.) – ускладнення у формулюванні, коливання;

(хххх) – підкреслений наголос на певному слові;

(сміх), (роздратування), (розпач), (подив) і т. ін.

– характеристика емоційних реакцій; (відверто), (розтягнуто) тощо.

– відтворення інтонаційних особливостей, які ставляться перед відповідним місцем;

(швидко) – швидке поєднання з попереднім висловлюванням або посилення на якомусь джерело чи епізод;

(незрозуміло) – незрозуміле слово чи фраза; (розп...)

– незавершене слово; – незавершене речення;

г) на правому краї сторінки необхідно залишити великі поля (щонайменше 30 мм), для нотаток, коментарів або первинного опису;

д) треба помітно виділити партнерів. Це можна зробити, відокремивши їх висловлювання пробілом, виділивши курсивом або жирним шрифтом.

Для уточнення інформації доречно використовувати такі типи запитань [46]:

- **Ввідні запитання.** Запитання типу «Чи можете розповісти про заробітки», «Чи не пригадаєте Ви, як у домашньому колі святкували Новий рік? Який стіл накривали, подарунки дітям під ялинку?», «А чи не боялись ви та ваша родина відповідальності за відкрите святкування релігійних свят?» Такі запитання допоможуть створити спонтанний, докладний опис того, як сам респондент говорить про свої відчуття та переживання як про основний зміст того, про що він розповідає;

- **Відстежувальні запитання.** Завдання інтерв'юера, щоб відповіді

респондента можна було б розширити завдяки наполегливості, уважності та критичності особи, яка проводить інтерв'ю. Для цього фахівці рекомендують використовувати прямі запитання, які стосуються того, що було сказано. На цьому етапі можна використовувати і кивки головою, і паузи, що нібито запрошують співрозмовника продовжити розмову. Для подальшого розвитку висловлювання може сприяти повторення деяких слів респондента;

- **Запитання для прояснення.** «А розкажіть будь ласка детальніше який був святковий стіл на Паску і який був святковий стіл на Різдво? Що саме ви клали на стіл?», «Яке з радянських свят було Ваше улюблене? Чому?», – це дає змогу не акцентувати увагу на конкретних аспектах висловлювання, а слідкувати за відповіддю співрозмовника, прояснювати зміст;

- **Прямі запитання.** Інтерв'юер прямо задає теми й окремі аспекти їх розгляду, наприклад: «Ви вважаєте, що колись добре жилося ...?», «Ви самі робили таке?» Запитання, що стосуються прямої відповіді потрібно відкласти і не ставити у перші моменти інтерв'ю. Їх доцільно застосовувати, коли респондент вже висловив свій власний спонтанний погляд і показав таким чином, які періоди того часу відіграють для нього важливе значення;

- **Мовчання.** Інтерв'ю – це не перехресний допит, де завдання стоїть завантажити респондента градом запитань, інколи треба змовчати, щоб спонукати респондента продовжити інтерв'ю. Потрібно робити паузи в розмові, цим ми даємо можливість співрозмовнику достатньо часу, щоб усе пригадати й обміркувати, а потім він сам порушує мовчанку, щоб сказати щось важливе;

- **Питання інтерпретації.** Інтерпретацію доцільно використовувати у вигляді простого перефразування відповіді, наприклад: «Тобто Ви вважаєте, що всі були зажурені?», або ж у спробах пояснити висловлювання: «Якщо я вірно зрозуміла, Ви обмежували себе у всьому? » «Чи можна те, про що Ви зараз говорили, описати такими словами:...?».

Фахівці, а саме Г. Грінченко і Д. Титаренко наголошують, що «після проведення інтерв'ю, а саме одержання відповідей на поставлені запитання

потрібно дуже коректно і ввічливо завершити бесіду, подякувавши респондентові за приділений час і наголосивши, незалежно від змістовності й повноти одержаної інформації, на її великому значенні для дослідження» [8; 47].

Завдяки матеріалам проведених інтерв'ю ми маємо унікальний дослідницький матеріал, який потрібно зберігати для використання не лише вами, а й, можливо, пізніше іншими фахівцями з обраної вами проблеми.

Д. Титаренко рекомендує зберігати одержану Вами в ході інтерв'ю інформацію потрібно за такими правилами: [47].

1) одержана в ході інтерв'ю інформація повинна максимально реально відтворювати висловлювання респондента. Для цього необхідно використовувати відео- або аудіофіксацію за допомогою цифрової чи аналогової техніки;

2) первинна інформація повинна містити також короткий коментар дослідника, його безпосередні враження, запитання для подальшого уточнення. Для повної збереженості краще записати інформацію на аудіо запис після завершення польового дослідження;

3) інформація має бути представлена у формі, придатній для тривалої аналітичної роботи: у вигляді тексту на папері або в комп'ютерному запису. З точки зору збереженості краще мати інформацію в обох формах;

4) під час використання матеріалів інтерв'ю у вигляді безпосереднього цитування відповідей респондента чи то посилання на інтерв'ю в цілому необхідно пам'ятати, що науковість буде забезпечена за умови, якщо дослідник зможе точно і коректно послатися на джерело інформації, тобто на інтерв'ю.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Історична наука набуває «нового виміру», завдяки усній історії. Саме Провідним аспектом аналізу усної історії є передусім суб'єктивний досвід переживання особистістю певних історичних подій. Адже завдяки інтерв'ю ми маємо можливість всебічно вивчити роль людини в історичному контексті, високремити актуальні проблеми минулого і сьогодення, а також скорегувати традиційні погляди на певні суспільно значущі процеси та явища, вплинути на конструювання біографії людини і біографії людства на основі усних свідчень.

Усна історія – це той інструмент, що дає змогу залучити до наукового обігу життєвий досвід людей, це ефективний засіб соціальної спадкоємності. В рамках усної історичного дослідження при проведенні інтерв'ю під час вивчення теми з історії України «Повсякденне життя людей в умовах кризи радянського ладу» варто пам'ятати: місце проведення інтерв'ю повинно бути спокійним, щоб запобігти чинникам, котрі перешкоджатимуть встановленню контакту із респондентом. Зрозуміло, що тут ми говоримо про початковий рівень «енергетичного єднання» – безвідносно до змісту подальшої розмови, який цілком може внести корективи в рівень комфортного відчуття інформанта й інтерв'юера. Завдяки інтерв'ю ми маємо можливість вивчити рідкісні документи, фотографії сімейного архіву, традиції родинних свят, які іншим шляхом одержати було б неможливо. Основне – це респондент, його спогади, переживання, досвід. Місце проведення інтерв'ю – це хоча і важливий, але лише допоміжний чинник активізації пам'яті.

Завдання інтерв'ю як методу усної історії ставить перед собою завдання – встановлювати контакт із респондентом, який нас цікавить, проникнути у внутрішній світ людини й отримати ту інформацію, яка необхідна для реалізації поставленого завдання. Інтерв'ю потребує серйозної підготовки, що пов'язана, насамперед, із процедурою пошуку та відбору респондентів.

Перед тим як провести інтерв'ю дослідник має приділити особливу увагу правильній постановці запитань і встановити довірливий контакт з

респондентом, зберігаючи водночас критичне ставлення до його інформації. Максимальна можливість повного введення до наукового обігу матеріалів проведеного інтерв'ю залежить від того, наскільки достовірно відтворена точність і повнота бесіди у транскрипті інтерв'ю, що супроводжує інтерв'ю. Інтерв'ювання як інструмент дослідницької роботи є надзвичайно кропітким процесом.

Для респондента, який погодився на інтерв'ю потрібно донести до громадськості її унікальний життєвий досвід, охарактеризувати її духовний світ, цінності й уподобання, це може бути важливим способом самореалізації.

Історія України в закладі загальної середньої освіти ставить за мету не лише навчання, а й виховання . Метою шкільної історії є, у першу чергу, навчити учнів критично мислити. Один із таких методів, за допомогою якого можна підвести учнів до самостійного розмірковування про історію, може бути навчання в формі дослідження, є використання методу усної, живої історії.

Розділ III.

Дослідно-експериментальна перевірка ефективності використання методу усної історії в ЗЗСО

3.1. Створення дослідної групи та вибір теми

В останні десятиліття в світі почали ставитися з підвищеною увагою до нового ракурсу в здобуванні історичного знання. Вчені поділили свій предмет на мікро- і макроісторію. Виник інтерес до минулого, відбитого в очах звичайної людини, до життя цієї людини в найменших подробицях: в яких умовах вона жила, з ким спілкувалася, яким уявляла собі оточуючий світ, чим харчувалася, про що думала, як працювала. Такий план досліджень не заперечував явищ і проблем Великої історії, але давав можливість подивитися на них очима конкретної людини. Історія повсякденності стала одним із зрізів минулого.

Визначаючи предмет історії повсякденності, представники різних наукових дисциплін, шкіл і напрямів суттєво розходяться. Етнологи вивчають побут як традиційні форми особистого та колективного існування, усталені, ритмічні, повторювані, «стерео типізовані» форми поведінки. У соціологічних працях вживаються як його синоніми описові характеристики на кшталт «звичайне щоденне існування», «спосіб життя» та інші. Лінія розмежування між традиційними дослідженнями побуту й сучасними підходами до вивчення повсякденності істориками пролягає там, де межують звичайне і випадкове, рутинна й експеримент, завчена дія і спроба нетривіального вчинку. Морально-психологічний стан, переживання й уявлення людей, емоційні реакції, еволюція виняткового у «винятково нормативне», а потім – у розповсюджене – таким є поле зацікавлення історика повсякденності. У центрі уваги історика повсякденності не просто побут, а життєві проблеми та їхнє осмислення тими, хто жив до нас. Тому історія повсякденності у вивченні ментальних макро-процесів є форма історизації колективного несвідомого більшою мірою, ніж етнографічна історія конкретно-побутових навичок і звичайностей. Які механізми виникнення

новацій в укорінених і звичних структурах, що примушує зближуватися нові й традиційні форми і норми соціальної дії, чому одні з них стійкіші за інші – це також коло питань істориків повсякденності.

У розвиток історії повсякденності значний внесок зробив Олександр Удод [49], який зазначає, що «повсякденність це не тільки житлово-побутові умови, це психологізація побуту, дослідження ставлення людини дев'ятування, системи цінностей через призму щоденного сприйняття свого існування».

Як зазначає А. Шауренко [57], «історика повсякденності – на відміну від істориків – цікавить усе: «історія побуту, вплив тих чи інших подій на повсякденний побут людей, історія ментальностей і ментальних стереотипів, історична психологія, а разом з нею – й історія особистих переживань людини».

Підсумовуючи аналіз досліджень з обраної нами тематики, зазначимо, що, на думку дослідників, «історія повсякденності – це широкий комплекс проблем, розв'язання яких вимагає міждисциплінарних підходів, застосування різноманітних методичних інструментів, надзвичайно уважного ставлення до людини з її думками, переживаннями, мріями, оцінками оточуючої дійсності».

Розглянуто приклад використання усної історії в закладі загальної середньої освіти на прикладі вивчення теми «Повсякденне життя простих людей в період системної кризи 1965 – 1984 рр».

З цією метою ми проаналізували нині діючі підручники в сучасній школі з історії України для 11 класу. Було розглянуто матеріали 7 (семи) підручників за 2019 рік, зокрема:

- Олександра Гісема, Олександра Мартинюка (Видавництво «Ранок»); [7]
- Віталія Власова, Станіслава Кульчицького (Літера ЛТД); [5]
- Ганни Хлібовської, Оксани Наумчук, Марії Крижановської, Ігора Гирича, Ігора Бурнейко (Видавництво «Астон»); [54]

- Віктора Даниленка, Мирослави Смольницької (Видавництво «Генеза»); [9]
- Мар'яна Мудрого, Олени Аркуші (Видавництво «Генеза»); [30]
- Олексія Струкевича, Степана Дровозюка (Видавництво «Грамота»); [45]
- Наталії Сорочинської, Ольги Гісем (Видавництво «Навчальна книга – Богдан»). [42]

Було детально проаналізовано розділ «Соціальна сфера населення». В різних підручниках по-різному називається цей розділ.

Для прикладу у підручнику Г. Хлібовської цей розділ називається:

- «Життєвий рівень населення»;
- у підручнику О. Гісема «Погіршення соціального становища населення»;
- у підручнику В. Власова «Зміни в національній та соціальній структурі суспільства, життєвий рівень населення»;
- у підручнику В. Даниленка «Зміни в соціальній структурі населення»;
- у підручнику М. Мудрого «Повсякденне життя міського та сільського населення»;
- у підручнику О. Струкевича «Життєвий рівень населення»;
- у підручнику Н. Сорочинської «Етносоціальні процеси та життєвий рівень населення».

Проаналізуємо як автори підручників характеризують доходи та видатки звичайних («трудящих за тодішньої термінології людей в час «застою») людей:

- **Олександр Гісем** [7] описує так: «У роки «застою» в республіці відбулося підвищення заробітної плати різних категорій населення У середині 1960-х рр. було збільшено посадові оклади працівників охорони здоров'я, народної освіти, житлово-комунального господарства, торгівлі й громадського харчування. У 1972 р. на 20-30 % було підвищено заробітну плату працівникам дитячих дошкільних установ, учителям, лікарям та стипендії студентам. Було

збільшено мінімальну заробітну плату із 40-50 руб. у 1965 р. до 70 руб. у 1977 р., скасовано стягнення з неї податків. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців зросла із 78 руб. у 1960 р. до 155 руб. у 1980 р.»

- **Віталій Власов** [5] у своєму підручнику подає, що «упродовж 1961–1985 рр. грошова маса в обігу зросла втричі, а виробництво товарів народного споживання (разом з імпортом) – удвічі. Це зумовило зниження купівельної спроможності рубля. У ринковій економіці невідповідність товарної маси грошовій виявилася б у формі інфляції, тобто знеціненні грошей, інакше кажучи – зростанні цін»

- **Ганна Хлібовська:** [54] «Доходи жителів становили дві частини: заробітна плата і фонди соціального споживання (безкоштовна освіта, медичне обслуговування, дотації на оплату житла, транспорт та інші соціальні програми). Фонд соціального споживання перевищував заробітну плату громадян у кілька разів. На середину 1980-х років середня місячна заробітна плата в сільському господарстві становила 134–163 крб (з 1965 року вона зросла у 2,3–2,7 раза), а в промисловості — на 20–46 %. Відбулося зближення рівнів оплати праці робітників та інженерно-технічного персоналу. На середину 1980-х років різниця становила тільки 10 %, а в окремих галузях промисловості робітники отримували навіть більше. Зрівняння в оплаті кваліфікованої і некваліфікованої роботи негативно вплинуло на розвиток промисловості, позаяк висококваліфіковані робітники та інженерно-технічний персонал не мали стимулів до кращої праці»;

- **Наталія Сорочинська:** [42] «Упродовж другої половини 1960-х — першої половини 1980-х рр. відбувалося зростання життєвого рівня населення. На середину 1980-х рр. середня заробітна плата в сільському господарстві становила 134–163 крб. (за період з 1965 р. вона зросла у 2,3–2,7 раза), а в промисловості — на 20–46 % більше. Офіційна статистика свідчить, що на середину 1980-х рр. реальний дохід колгоспника на одного члена сім'ї був вищим, ніж робітника чи службовця»;

- **Олексій Струкевич:** [45] «Грошова маса протягом 1960-1980 років зросла втричі»;

- **Мар'ян Мудрий:** [30] «У 1960-х роках радянський уряд намагався зменшити різницю в оплаті праці робітників і селян. За десятиріччя заробітна платня колгоспників зросла на 182, тоді як у промислових робітників – на 38»;

- **Віктор Даниленко:** [9] подає загальну картину. «Матеріальна винагорода праці була в рази вищою».

Проаналізувавши ці підручники ми не отримали відповідної інформації, яка розказала б нам, як за ті гроші можна було б прожити. Як святкували свята автори взагалі мовчать.

Для вивчення повсякденного життя простих людей в шкільний курс історії інтеграція має відбуватися комплексно, на трьох рівнях: змісту (орієнтована інтеграція), діяльності (діяльнісна інтеграція) та смислів і цінностей (ціннісно-сміслова інтеграція).

Повсякденне життя людей, його рівень – важлива складова розвитку суспільства, політики влади історії. Різні аспекти повсякденного життя: забезпечення житлом, меблями, одягом, їжею, медичним обслуговуванням, освітніми послугами, складають суцільну мозаїку повсякденного життя, яка конкретизує картину розвитку держави, той чи інший період. Ми поставили завдання, як в реальних свідків того часу запитати про доходи та видатки. Як святкували свята.

З метою запису досліджень та аналізу свідчень очевидців ми створили дослідну групу – здобувачі освіти Чернівецького комерційного училища Державного торговельно-економічного університету, до неї входили 10 чоловік, з них 5 дівчат і 5 хлопців. Це здобувачі освіти I курсу.

Групі було доручено взяти інтерв'ю за заздалегідь складеними запитаннями в людей віком від 60 до 80 рр., які жили в той час. Запропоновані такі питання:

- Чи пам'ятаєте брежнєвський час?
- Можете розповісти про заробітки?

- Яким був масштаб тодішніх цін? Що було дефіцитом?
- Життя було розкішним?
- Свята святкували?
- Як відзначали державні свята?
- Чи святкували релігійні свята? Як?
- Чи відзначались сімейні свята?

3.2. Проведення інтерв'ю та транскрибування текстів

Ми проводили дослідження про повсякдення в період кризи життя простих людей в період 1965 – 1984 рр. і як завершення роботи вирішили провести дебати. Ця форма достатньо описана в літературі. Ми спробували її апробувати на практиці.

Опитали 5 жителів міста і 5 жителів села. З них жінок 4, чоловіків – 6. По віку – від 60 – 4; від 65 – 3; від 65 – 3.

За родом занять:

- інженер-технолог – 3;
- вчителів – 2;
- лікар – 1;
- швея взуття – 1;
- бухгалтер – 1;
- доярка у колгоспі – 2.

Чи пам'ятають брежнєвський час? Всі респонденти стверджують, що пам'ятають «добре» в деталях. Опитані заявили, що мали заробітки в розмірі 60-80 крб, вчительська зарплата згадує Микола Романович Дрозда складала 170 карбованців.

Добре пам'ятають ціни, однак зауважують, що значна частина товарів, добротний одяг, взуття, окремі продукти харчування було купити складно. Дивує, що туалетний папір був великим дефіцитом, який можна було дістати по «великому благу».

Як жилося респонденти відповідають сутожно. Приходилось рахувати кожна копійку, економити, іноді позичати до зарплати. Проте, респонденти

розповідають, що раділи людським радостям: ходили в кіно, на концерти, святкували день буряководи, день молоді.

Щодо святкування свят, одні говорять, що святкували, зокрема Микола Романович (*ДОДАТОК В*) згадує, що святкували всі свята і державні, і релігійні, і сімейні; Гавришко Дмитро Михайлович (*ДОДАТОК Г*) згадує, що державні свята заставляли святкувати, ходити з прапорами, щодо релігійних, якщо випадало у вихідні дні то святкували, їхавши до батьків, а ось сімейні свята всі згадує, що святкували у сімейному тісному колі. Як згадують очевидці, що як святкувалося вдома не можна було нікому розказувати – це була таємниця. Щодо релігійних свят – то святкували, але тихенько, собі йшли до церкви, не оголошуючи.

Свідчення очевидців брежнєвського часу розвінчує радянський міф про розвинутий радянський соціалізм, про високий добробут радянських людей і створюють багатогранну картину тодішнього повсякденного життя.

3.3. Підведення підсумків та звіт

Усна історія – великий інструмент ідентифікації. Звісно, спілкування зі старшим поколінням тут дуже допомагає – цей факт такий очевидний, що його інструменталізувала держава: зустрічі з очевидцями подій, ветеранами, легендарними особистостями вбудовані у виховні системи всіх країн – спілкування з живим носієм пам'яті дає потужний емоційний імпульс, молодь щиро хоче розібратися в минулому.

Вивчення історії повсякденності є популярним напрямком не лише спеціальних історичних студій, але й частиною картини минулого, яку здобувають завдяки шкільній історії. Дане дослідження надало старшокласникам уявлення та знання про щоденне життя людей у 1965 – 1984 роки на прикладі історій повсякденного життя, створило контекст для розуміння особливостей публічного та приватного простору, в якому зростали їх батьки чи більш старше покоління.

Освітній потенціал даного дослідження допоміг реально подивитися на життєвий рівень населення українських земель в умовах системної кризи, дати власну оцінку подіям, явищам та діючим особам, очевидцям, які пронесли свої спогади крізь все життя.

А також робота з усно історичними практиками дали поштовх для формування в учнів навичок:

- 1) Здатність працювати у колективі;
- 2) Розвиток критичного мислення;
- 3) Зв'язок поколінь;
- 4) Здатність до емпатії;
- 5) Вміння працювати у неформальній обстановці.

Участь у експериментальному дослідженні дала можливість створення умов для удосконалення процесу самонавчання, підвищення рівня навчальних компетенцій учнів та фахової майстерності вчителів. Застосування технології розвитку критичного мислення створює додаткову мотивацію до навчання. Здобувачі освіти краще засвоюють матеріал, тому що це їм цікаво. Вчать застосовувати нові знання, спираючись на засвоєний раніше матеріал; у них виробляються вміння діяти і приймати рішення у складі команди; застосовувати нову інформацію, використовуючи сучасні технології для виконання конкретних завдань, здійснюється перехід до педагогіки партнерства. Здобувачі освіти більш упевнено виконують складні розумові операції; відповідають на запитання високого рівня; вміють інтерпретувати текст, виробляти свій контекст, самостійно навчатися.

Методичні рекомендації вивчення повсякдення українського народу в умовах системної кризи на основі усно історичних досліджень.

1. Ознайомлення здобувачів освіти з метою і завданнями дослідження по вивченні теми «Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу (1965 – 1984 рр)»;

2. Інструктування про запис інтерв'ю (вибір респондентів, визначення кола питань, способи фіксації зустрічі: письмова, аудіо, відео, культура спілкування);

3. Історична довідка про період Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу (1965 – 1984 рр)» (загальний огляд);

4. Аналіз чинних підручників з історії України по цій тематиці;

5. Проведення інтерв'ю;

6. Аналіз одержаних результатів (перегляд відеоматеріалів, аудіо, читання текстів, тощо);

7. Підсумок. Проведення занять з використанням зібраних матеріалів, уроків, конференцій, презентацій, дебатів «Застій через призму повсякдення».

8. Публікації в пресі та соціальних мережах.

Використання усної історії в контексті вичення школярами повсякдення українського народу прямо зв'язано з технологіями розвитку критичного мислення. Це дозволяє сформувати наступні вміння та навички роботи з інформацією:

- ✚ знаходити, осмислювати, використовувати потрібну інформацію;
- ✚ аналізувати, систематизувати, представляти інформацію у вигляді таблиць, схем, графіків;
- ✚ порівнювати явища та об'єкти, при цьому самостійно виявляти ознаки або лінії порівняння;
- ✚ виявляти проблеми, які є в тексті, знаходити можливі шляхи рішення, вести пошук необхідних свідчень, використовуючи різні джерела інформації.

Така «жива» історія дозволяє побачити розвиток соціуму через зв'язок поколінь, розкриття активної ролі багатовікових традицій. Оволодіння знаннями про повсякденне життя людей. Я вважаю, що виховувати молоде покоління найкраще на життєвому прикладі особистостей, які своєю

наполегливою, самовідданою працею досягли висот у професійній та громадській діяльності.

Такий підхід дає змогу здобувачам освіти отримати конкретний матеріал, пов'язаний з реальними життєвими ситуаціями, що сприятиме кращому розумінню історичного контексту та значення повсякденності у соціумі. Повсякденне життя людей в умовах кризи радянського ладу повинно бути інтегровано з іншими предметами, такими як мистецтво, література, географія, економіка, технології та інші, що допоможе здобувачам освіти краще зрозуміти зв'язки між різними дисциплінами і бачити пов'язаність історії повсякденності з іншими періодами соціального життя.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Отже, важливою умовою учнівських усноісторичних досліджень, які присвячуються радянському повсякденню, має бути дотримання принципу антропологізації минулого, в зв'язку з чим пошукова діяльність має бути спрямована на людський зміст історії.

Такий підхід надає можливість здобувачам долучитися до соціального досвіду людства і сформуванню уявлення про розвиток радянського суспільства в соціальній, економічній, політичній, культурній, духовній та інших сферах людського буття на мікро- та макрорівнях історичних досліджень. У пізнанні історичної реальності в умовах сучасної історичної освіти учням допомагає історія повсякденності. Науковці вважають, що відтворити повсякденне життя в усіх його проявах допоможе досліднику тільки вміле застосування належного методологічного інструментарію та порівняння фактів, виявлених за допомогою ретельного вивчення як письмових, так і усних джерел.

Тому можна стверджувати, що на сьогодні усна історія повсякденності викликає неабияку зацікавленість та спонукає до нових джерелознавчих досліджень як наукову спільноту, так і учнівську молодь. Свідчення очевидців брежнєвського часу розвінчує радянський міф про розвинутий радянський соціалізм, про високий добробут радянських людей і створюють багатогранну картину тодішнього повсякденного життя.

ВИСНОВКИ

Усна історія – це метод, за допомогою якого дослідник (у нашому випадку здобувачі освіти), використовуючи метод інтерв'ю мають змогу отримати нові знання завдяки очевидцям (свідкам), які були учасниками історичної події. За допомогою їхніх індивідуальних переживань (ставлень, переконань) ми збагачуємо свої знання та знання здобувачів освіти.

Усна історія сьогодні – це не окрема дисципліна в процесі викладання історії України – це дослідницька методика, яку застосовують для вивчення конкретного історичного феномену («Повсякденне життя людей в період системної кризи 1965-1984 рр.»), учасники й свідки якого до сих пір живі.

Вона відноситься до методів які використовують у різноманітних дисциплінах. Дуже добре надається для використання усної історії ця міждисциплінарність в процесі навчання. За допомогою цього інструмента здобувачі освіти самостійно формують свій погляд на історичні події. На основі експериментального дослідження, проведеного нашими здобувачами освіти чітко розуміємо, що шкільні підручники – це сухий матеріал, зокладається нашої теми «Повсякденне життя людей в умовах кризи радянського ладу» (1965–1984 рр.). Використання усної історії в закладах загальної середньої освіти не передбачає суворого дотримання правил. Йдеться, радше про проведення біографічного інтерв'ю, які жодним чином не вичерпують ту чи іншу тему.

Важливим фактором звикористання усної історії в закладах освіти на практиці – це спілкування з членами родини на конкретну історичну тему. Адже, саме під час експериментального дослідження враховано, що цей аспект не являється умовою, однак у той же час у більшості випадків здобувачі-інтерв'юери вибрали свідком-респондентом своїх близьких чи найближчого родинного оточення. Загалом можна констатувати, що використання методу біографічних інтерв'ю в шкільній практиці заповнює кілька основних компетенцій, що являються ключовими в освітньому процесі (які знання та вміння здобувачі освіти мають засвоїти під час роботи над дослідженням).

Усна історії як інструмент під час викладання історії, допомагає досягнути наступних цілей:

1. Сприяє мотивації здобувачів освіти до вивчення новітньої історії (нові знання окрім обов'язкової інформації, які здобувачі освіти отримують на парах).

2. Знайомство здобувачів освіти з проблематикою новітньої історії і тими її аспектами які не передбачає навчальний план .

3. Дослідження може реалізовуватися як в рамках стандартного навчання, так і, наприклад, в рамках історичного проєкту або самостійної роботи учнів у позаурочний час.

4. Здобувачі освіти чітко розуміють різницю між колективною і індивідуальною пам'яттю.

5. Відбуваються зустрічі з сучасниками, очевидцями подій.

6. Здобувачі освіти засвоюють й інші, окрім звичного навчання за шкільною програмою, форми навчання (відвідування музею, архіву, спеціалізованого закладу).

7. Дослідження має цілий ряд між предметних зв'язків (у першу чергу мова йде про суспільні науки й медіальне сприйняття), під час його реалізації можна засвоїти багато практичних навичок (робота з аудіо-, й відеотехнікою).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аллан Невінс - Методичні рекомендації для збору матеріалів «усної історії» у свідків та учасників Другої світової війни / URL: <http://surl.li/ofael>
2. Аман. І. С. Інтернет-сервіси в освітньому просторі: методичний посібник. Кіровоград : КЗ «КОПП імені В. Сухомлинського», 2016. 88 с.
3. Анцібор І.М. Використання інтернет-мережі на уроках історії для підвищення якості знань студентів. Таврійський вісник. 2016. № 1 (53). С. 66-70.
4. Вдовиченко Ю.В. Цифрові технології як основа та рушійна сила розвитку сучасної глобальної економіки. Економіка та держава, 2018. № 1. С. 79-82.
5. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – Київ : Літера ЛТД, 2019. – 256 с
6. Гончарова Н. Місце інтерв'ю як чинник пам'яті. Серія «Історичні науки, 2019. № 43. С. 1-7.
7. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О Мартинюк. – Харків : Вид-во «Ранок», 2019. – 288 с.: іл.
8. Грінченко Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Х.: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2007.
9. Даниленко В. М. Історія України: рівень стандарту: підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. – Київ: Генеза, 2019. – 224 с.: іл.
10. Дем'яненко В.М. Методичні рекомендації щодо добору і застосування електронних засобів та ресурсів навчального призначення. Комп'ютер у школі та сім'ї, 2013. № 1. С.44-48.
11. Жадько В. О. Феномен історичної пам'яті в контексті творчої діяльності респондента, 2015. С. 1-7.

12. Задорожна, Л. В. Теоретичні основи дослідження «усної історії» українців про Другу світову війну.

13. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

14. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.

15. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / Упоряд. Л. Галіцина. – К. : ред. загальнопед., газ., 2005. – 128 с. – (Б-ка "Шк. світу")

16. Карташова Л.А. Розвиток цифрової компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти.

17. Коляда І. Метод усна історія у науково-дослідних роботах з історичного краєзнавства учнів-членів МАН України: Проблеми та перспективи використання. Історія в рідній школі, 2019. № 6. 39 с.

18. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. / Відомості Верховної Ради України. URL: <http://surl.li/hlqs>

19. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

20. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. Україна модерна. Число 11. Львів-Київ, 2007. С. 7-21.

21. Кінд-Войтюк Н. Сучасний вчитель історії та інформаційно-комунікаційна компетентність на уроках у Новій українській школі. Літопис Волині. 2021. № 24. С.103-107.

22. Коляда І. Метод усна історія у науково-дослідних роботах з історичного краєзнавства учнів-членів МАН України: Проблеми та перспективи використання. Історія в рідній школі, 2019. № 6. 39 с.

23. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». Міністерство освіти і науки України, 2016. 34 с.

24. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / Ю.Шаповал, Л.Нагорна, О.Бойко та ін. за загальною редакцією Ю. Шаповала. – Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.

25. Лебдушка Л., Волошин Ю. Жива історія – метод усної історії в школі.
URL: <http://surl.li/ofadm>

26. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті . Укр. іст. журнал, 2004. № 5. С. 3-16.

27. Малецька Т. Психоло-педагогічні дослідження підліткового віку в процесі формування історичних знань. Нова педагогічна думка. 2017. № 2 (90), с.110-112. Нова педагогічна думка. 2017. № 2 (90), С.110-112.

28. Малецька Т. Когнітивний розвиток як чинник формування хронологічних знань підлітків у процесі вивчення історії. НОВА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА. 2017. № 2 (90), С.110-112.

28. Марущак О. В. Усна історія в контексті міждисциплінарних досліджень пам'яті. Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах, 2012. № 12 (92). С. 43-47.

29. Мороз, П. В., Мороз, І. В., Моцак, С. І. Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс. Педагогічна думка. 2022.

30. Мудрий М. М. Історія: Україна і світ: (інтегр. курс, рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Мар'ян Мудрий, Олена Аркуша. – Київ : Генеза, 2019. – 304 с.: іл., карти

31. Нагайко Т. Усна історія: міждисциплінарний діалог гуманітарних студій. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст. Харків: Видавництво, 2010. С. 160-170.

32. Нагайко Т.Ю. Усна історія в Україні: традиція і сучасні практики / Усно історичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки та перспективи.
URL: <http://surl.li/ofbdk>: зб. матеріалів V Міжнар. наук.- практ. конф. 25-26 жовт., м. Вінниця – Електрон. текст. дані. – Вінниця, 2016. – 160 с. – С. 39-42.

- 33.** Нагайко Т. Вивчення побутового аспекту життя сільського населення України у період Другої світової війни засобами „усної історії” /Український історичний збірник. 2004. 6. – С. 368-376.
- 34.** Науменко М.С. Сучасні освітні інструменти у формуванні конкурентоспроможного фахівця дошкільної освіти. «Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи»: матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. Дидактика: теорія і практика. Фенікс, 2019. С. 205-207.
- 35.** Невигадане. Усні історії остарбайтерів / Ред., вступ. ст. Г. Грінченко. Х., 2004.
- 36.** Пастушенко Т. Метод усної історії та історичні дослідження в Україні. К.: Історія України, 2010. № 17-18 . С.1-6.
- 37.** Паламар С. П., Науменко М. С. *Сторітелінг у професійній підготовці майбутніх педагогів: сучасні інструменти*, Open Educational Environment of modern university 7, 2019. С. 48-55.
- 38.** Передерій І. Г. Усноісторичний метод на міждисциплінарному полі сучасної гуманітаристики: світовий та український досвіди: матеріали І Всеукраїн. наук.-практ. конф. Кременчук: ПП Щербатих, 2016. С 4-9.
- 39.** Пометун О. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2012. № 1. С. 1-5.
- 40.** Симоненко, І. М. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу. Стратегіч. Пріоритети, 2008. № 4. С. 44-54.
- 41.** Синявська Л. І., Мазур О. О. Використання методу усної історії при вивченні теми «Україна в роки другої світової війни. Остарбайтери» у шкільному курсі «Історія України». Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2017. С.1-6.
- 42.** Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України: підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. – 240 с. : іл.

43. Скрипник Н., Когутюк О., сучасні освітні інструменти як ефективний засіб, 2023. № 1.1. С.75-80.

44. Скорейко Г. Втрачене сусідство: Буковинське Єврейство очима християнського населення міжвоєнного періоду (матеріали усних оповідей). Вісник Центру буковинознавства. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру Буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2019. Т. 3. С. 179-196.

45. Струкевич О. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олексій Струкевич, Степан Дровозюк. – Київ: Грамота, 2019. – 240 с.: іл.

46. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання теорії історії / С.О. Терно: посібник для вчителя. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – 70 с.

47. Титаренко Д., Титаренко О. Дослідницьке інтерв'ю: методичні рекомендації з організації та проведення дослідження. К.: ТОВ «Праймдрук», 2012. – 40 с.

48. Томсон А. Чотири зміни парадигм в усній історії . Схід/Захід: Іст.-культ. зб. / Схід. ін-т українознавства ім. Ковальських та ін. Вип. 11-12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. Х., 2008.

49. Удод О. А. Історія: осягнення духовності. К.: Генеза, 2001. 192 с.

50. Упровадження інноваційних форм методичної роботи у діяльність закладу загальної середньої освіти. Методичні рекомендації / Ігнатенко Н.М. Чернігів: ЧОППО імені К.Д. Ушинського, 2021. 55 с.

51. Фарухшина М.Ш. Педагогічний маркетинг у професійній діяльності педагога Нової української школи. Професійний розвиток педагога Нової української школи в умовах формальної і неформальної освіти: електронний збірник спецкурсів: авторський колектив / загальна ред. проф. Т. М. Сорочан. К.: ЦППО, 2018. 300 с.

52. Федоров. Ю. Крокуємо разом. Досліджуємо, відкриваємо, взаємодіємо. Кропивницький, 2020. 160 с.

53. Хальбвас М. Колективна та історична пам'ять. Недоторканий запас, 2007. № 2-3. С. 40-41.

54. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. – Тернопіль: Астон, 2019. – 256 с. : іл.

55. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: 2021: збірник матеріалів всеукр.наук.- практ. семінару, Київ, 2 березня 2021 р./ за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2021. 116 с.

56. Шарко В. Д. Сучасний урок: технологічний аспект. Посібник для вчителів і студентів. К.: СПД Богданова А.М., 2007. – 220 с.

57. Шауренко, А.В. Історія повсякденності: від європейського досвіду до вітчизняних практик. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2017. 49, С.199-202.

58. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього учителя: загальнопедагогічний аспект. Вінниця: Едельвейс, 2007. 383 с.

59. Шахіна І. Ю. Визначення і напрями створення інформаційного освітнього середовища. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць / за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО: Вип. 36-37 (40-41). Харків : НТУ «ХПІ», 2013. С. 245-255.

60. Шостя С. Розвиток цифрової компетентності учителів у контексті європейських стандартів. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: збірник тез доповідей учасників всеукр. наук.- практ. семінару, Київ, 12 березня 2019 р. / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2019. С. 105-108.

61. Ярмольчук Т. М. Психолого-педагогічні особливості застосування мобільних технологій у процесі професійної підготовки ІТ-фахівців: Збірник

наукових праць «Педагогічні науки». Херсонський державний університет, 2017. С. 253-256.

62. URL: <http://surl.li/ofaex>

63. URL: <http://surl.li/ofafa>

64. URL: <http://surl.li/ofafe>

65. URL: <http://surl.li/ofafm>

66. URL: <http://surl.li/ofafr>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Питальник

«Повсякденне життя людей в період кризи радянського ладу»

(1965-1984 рр.)

- Розкажіть про себе.
- Чи пам'ятаєте брежнєвський час?
- Можете розповісти про заробітки?
- Яким був масштаб тодішніх цін? Що було дефіцитом?
- Життя було розкішним?
- Розкажіть, будь ласка, про свята в часи Вашої молодості?
- Що для Вас та Вашої родини було свято?
- Чи були у Вашій місцевості особливі традиції святкування?
- Чи відзначала Ваша родина релігійні свята і який настрій був під час цих свят?
- Що готували до цих свят, які страви?
- Які традиції панували під час свят? Що одягали?
- Чи були проблеми у пошуку продуктів, щоб накрити традиційний стіл?
- Чи не боялися Ви та Ваша родина відповідальності за відкрите святкування релігійних свят?
- Розкажіть детальніше як Ви відзначали Різдво та Великдень?
- Чи організовували державні заклади та партійні структури альтернативні заходи під час святкування Різдва та Великодня?
- Які радянські свята було прийнято шанувати у Вашій родині?
- Розкажіть, як Ви відзначали 1 травня, 9 травня, 8 березня, Новий рік.
- Яке з радянських свят було Ваше улюблене? Чи ви більш схильні були до релігійних свят?
- Чи переживала Ваша родина труднощі при підготовці до свята?
- Ці свята були цікавими, тому що був вихідний день, чи Ви справді відчували дух свята?

- А до державних свят, ви не відчували ніякий дух свята?
- Що у Вашій пам'яті збереглося зі святкування радянських та релігійних свят в часи Вашого дитинства?
- Чи відзначались сімейні свята?

**Угода на зберігання й використання інтерв'ю та транскрибованої копії
інтерв'ю**

Я, _____, не
заперечую проти використання в навчальних і академічних цілях як самого
інтерв'ю, так і інформації, яку він містить, за винятком наступних обмежень
(якщо вони є)

2. Мені відомо про те, що інтерв'ю та транскрибована копія мого
інтерв'ю зберігатиметься в Центрі Буковинознавства Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича для академічного
використання іншими дослідниками.

Підпис

Дата

Паспортний лист до інтерв'ю

1. **Дата та місце проведення інтерв'ю:** 28.09.2023 р., оселя Дрозди Миколи Романовича за адресою вул. Центральна, 303 с. Красне.
2. **Респондент:** Дрозда Микола Романович.
3. **Дата й місце народження:** 14.12.1965 р., вул. Центральна, 303 с. Красне
4. **Адреса й телефон** вул. Центральна, 303 с. Красне, 0962322958.
5. **Доступ до інформації:** відкритий.
6. **Походження, склад родини, виховання, генеалогія:** Дрозда Микола оманович є сином Дрозди Романа Миколайовича, експедитора, та Дрозди Євгенії Михайлівни, бухгалтер. Дружина Дрозда Надія Миколаївна – вчитель хімії та біології. У респондента є син: Віталій, працює у поліції.
7. **Рівень і характер освіти:** вища освіта, Кам'янець-Подільський педагогічний інститут.
8. **Професія, перелік посад інтерв'юера:** студентка 6-го курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, спеціальності Середня освіта «Історія».
9. **Загальна кількість годин запису:** 20 хвилини, 10 секунд.
10. **Вид і марка диктофону:** аудіозапис на мобільний телефон у форматі MP3.
11. **Вид і марка плівки:** аудіозапис на мобільний телефон у форматі MP3.
12. **Основний зміст інтерв'ю (з зазначенням таймінгу):**
 - релігійні свята в СРСР: 0:42 – 5:02.
 - радянські свята: 5:06 – 12:01.
 - спілкування, побут, сімейна обрядовість: 12:03 – 16:30.
 - пам'ять про події: 16:32 – 20:04.

Місце проведення інтерв'ю, його опис, інтер'єр: інтерв'ю проводилося в оселі респондента, в доброзичливій атмосфері.

13. **Ставлення респондента до питань, його готовність дати інтерв'ю:** респондент був готовий дати інтерв'ю, оскільки інтерв'юер попередньо

обговорював з ним цю можливість та тематику інтерв'ю. Не було таких питань, на які респондент не хотів би давати відповідь.

14. Кількість зустрічей з респондентом: три.

15. Примітки й коментар: респондент був відкритим для спілкування, під час якого не виникало жодних проблем.

Угода на зберігання й використання інтерв'ю та транскрибованої
копії інтерв'ю

Я, Дрозда Микола Раїонович не
заперечую проти використання в навчальних і академічних цілях як
самого інтерв'ю, так і інформації, яку він містить, за винятком
наступних обмежень (якщо вони є)

2. Мені відомо про те, що інтерв'ю та транскрибована копія мого
інтерв'ю зберігатиметься в Центрі Буковинознавства Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича для академічного
використання іншими дослідниками.

Підпис

Дата 28. 09. 2023

Транскрибована копія інтерв'ю

- **Доброго вечора!**
- Доброго!
- **Дякую, що погодилися зі мною поговорити. Я би хотіла Вас попросити для початку розказати трішки про себе.**
- Звуть мене Дрозда Микола Романович. Народився я 14 грудня в 1965 році, у місті Гусятин. Після закінчення навчання дали направлення у сільську школу с. Красне. Де і зараз і живу. Тут знайшов своє кохання.
- **Чи пам'ятаєте брежньєвський час?** Пам'ятаю добре, бо саме тоді навчався в школі, інституті та почав трудову діяльність.
- **Перепрошую, чи можете розповісти про заробітки?**
- Звичайно. У 1981 р. прийшов працювати заступником директора середньої школи. Зарплата складала 170 карбованців.
Мама – бухгалтер отримувала 80 карбованців, тато експедитор в торгівлі – 80 карбованців. Вища освіта себе виправдовувала.
- **Яким був масштаб тодішніх цін?** Хлібина – 20 коп., пачка солі – 6 коп., 1 кг цукру – 78 коп., телевізор – 200 карбованців.
- **Життя було розкішним?** Не сказав би.
На зароблені гроші потрібно було купувати необхідні речі, а їх купити було складно – постійні дефіцити. В дефіциті були: продовольство (гречка, майонез, перець), одяг (добротний, гарний), взуття (гарне, модне), меблі, будівельні матеріали. Приходилось «крутитися», щоб дістати бажані речі – заводити необхідні знайомства – «блати», переплачувати – давати на лапу, шукати фарцовщиків – людей, які торгували підпільно дефіцитними товарами.
- То всі були зажурені?
- Ми вчилися жити, поборювати проблеми. Було місце і радості і щастю.
- А свята святкували? Авжеж. Державні, релігійні, сімейні.

- Як відзначали державні свята? Загальнодержавні свята були вихідними днями. Це вже тішило. Ми жили в райцентрі, то мусіли брати участь в офіційному святкуванні:
- 1 травня - йшли на мітинг на центральну площу селища (день міжнародної солідарності трудящих)
- 7 листопада – те саме (роковини жовтневої революції)
- 9 травня – День Перемоги
- Участь у цих заходах була примусовою. Ніхто особливо й не опирався. Молодь активно святкувала Новий рік (такі застілля)
- Відзначались професійні свята. Пригадую, ми роками ходили на День залізничника на місцевий залізничний вокзал, де відбувались паті. Помпезно вшановувались працівники сільського господарства. У місцевому лісопарку організовувався фестиваль – День буряководи, з вітаннями, нагородами, концертом, змаганнями. У школі відзначали День вчителя. Вітання учнів традиційно, вшановували забаву з танцями, застіллями. Цікавим є святкування Нового року. Старше покоління з осудом сприймало відзначення Нового року 1 січня, бо то був час Пилипівки – посту перед Різдом. Молоді на те не зважали – гуртувались відзначати. Була традиція в новорічну ніч йти на центральну площу селища, де була встановлена Ялинка. Атмосфера там була дійсно святкова, особливо, коли падав сніг. У Будинку культури відбувся новорічний бал: «жива» музика, Дід Мороз, Снігурочка, танці до світанку. Молодь організовувала застілля. Збирались гуртами по хатах. Їжі і напоїв було багато, щоб «багатим був той Новий рік». Старались «дістати» дефіцити: каву, майонез, мандарини, ікру. Та на їжу особливої уваги не зверталось. Тішила зустріч із знайомими, радість від спілкування, веселість від гарної забави. Грїла серце надія, що в Новому році буде краще ніж в старому, вірилось, що здійсняться всі мрії.
- **Чи святкували релігійні свята?** Святкували
- **Як?**

- Сповідування релігії переслідувалося радянською владою. Тому відкрито заявляти про свої релігійні почуття не виходило, бо це ускладнювало життя: робота, кар'єра, тощо.

В той же час більшість людей в душі були віруючими. Тому ми росли і жили у двоїстому світі. Відкрито святкувати релігійні свята не могли – йти до церкви, брати участь у богослужіннях, здійснювати обряди... святкування зводилося до прибирання осель, готування святкових страв, зокрема, ритуальних. На Різдво і Водохреща готувалася кутя, на Великдень – крашанки, на Спаса – паляниця з маком. Вся наша родина обов'язково збиралась на Святвечір перед Різдвом і Богоявленням. Цікаво, що на ярданський Святий вечір кутя була «голодна» - без маку. Така була традиція у бабусі. Довго і гарно колядували. У нашій родині була традиція на ярданський Святвечір після ввечері перевдягатися у різних персонажів (лікарів, тощо) і йти колядувати по людях. Цікаво, що не раз ходили до партійних функціонерів. Ті радо зустрічали і щедро платили за щедрування (пончиками, коробками цукерків). Ніхто нікого не здавав, а то були б проблеми. Двоїстий час, двоїстий світ. Ми жили в райцентрі. З вулиці ніхто не ніс пасок святити, але на Трійцю всі ворота були прибрані гіллям зелених дерев – «замайовані».

В час релігійних свят сусіди вітались християнським привітом «Христос ся рождає!», «Христос воскрес!». На роботі, в школі цього не робили. Правда, 14 січня на Старий новий рік всі класи були посипані зерном-посіяні. Кожен приніс трішки зерна і таємно розсипав на підлозі. Вчителі цього «не бачили».

Пригадую, як тато під час Свят-вечора звертаючись до бабусі назвав:

- Завтра, мамо, підете з Миколою до церкви. Він Вас буде пильнувати.
- І дійсно ми вранці поспішали до церкви: я чергувати неподалік, а бабуся славити новонародженого Христа і молитися за мою грішну душу.
- Чи відзначались сімейні свята? Так.

Святкувались уродини (Дні народження) та іменини.

У кожній сім'ї по своєму. В дитинстві в нашій сім'ї традиційно справляли мені іменини – 19 грудня на Миколая. Мама готувала кілька святошних наїдків (холодець, голубці). Приходили найближчі родичі: бабуся, тітки з сім'ями. Було в хаті ладно і дуже весело. Неповторний час!

Сестрі уродини не робили. Чому? Не знаю.

Великими сімейними торжествами були весілля, хрестини, проводи до війська. Проводи до війська були особливими. Сім'я готувала велике застілля. Сходилися родичі, друзі, сусіди. Грала музика, були співи і танці. Дійство тривало з вечора до ранку. Зранку всі присутні проводжали солдата до військкомату. Перед тим на подвір'ї на очах присутніх стригли солдата під нуль.

Дякую !

Дякую Вам!

ДОДАТОК Г

Паспортний лист до інтерв'ю

16. Дата та місце проведення інтерв'ю: 25.05.2023 р., оселя Гавришка Дмитра Михайловича за адресою вул. Миру, 3, м. Кіцмань.

17. **Респондент:** Гавришко Дмитро Михайлович.

18. **Дата й місце народження:** 26.07.1966 р., м. Тернопіль.

19. **Адреса й телефон:** вул. Набережна, 32, с. Волиця, 0967602854.

20. **Доступ до інформації:** відкритий.

21. **Походження, склад родини, виховання, генеалогія:** Гавришко Дмитро Михайлович є сином Гавришка Михайла Івановича, інженера-технолога, та Гавришко Степанії Андріївни, швачки-мотористки. Дружина Гавришка Дмитра Михайловича – Гавришко Іванна Богданівна, бібліограф. У респондента є двоє дітей.

22. **Рівень і характер освіти:** середня спеціальна.

23. **ПБ, адреса й телефон інтерв'юера:** вул. Миру 3, м. Кіцмань; 0665449237.

24. **Професія, перелік посад інтерв'юера:** студентка 6-го курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, спеціальності Середня освіта «Історія»

25. **Загальна кількість годин запису:** 20 хвилини, 10 секунд.

26. **Вид і марка диктофону:** аудіозапис на мобільний телефон у форматі MP3.

27. **Вид і марка плівки:** аудіозапис на мобільний телефон у форматі MP3.

28. **Основний зміст інтерв'ю:**

- брежнєвський час;
- заробітки;
- релігійні свята в СРСР: 0:42 – 5:02.
- радянські свята: 5:06 – 12:01.
- спілкування, побут, сімейна обрядовість: 12:03 – 16:30.
- пам'ять про події: 16:32 – 20:04.

Місце проведення інтерв'ю, його опис, інтер'єр: інтерв'ю проводилося в оселі респондента, в доброзичливій атмосфері.

29. **Ставлення респондента до питань, його готовність дати інтерв'ю:** респондент був готовий дати інтерв'ю, оскільки інтерв'юер попередньо

обговорював з ним цю можливість та тематику інтерв'ю. Не було таких питань, на які респондент не хотів би давати відповідь.

30. Кількість зустрічей з респондентом: три.

31. Примітки й коментар: респондент був відкритим для спілкування, під час якого не виникало жодних проблем.

Угода на зберігання й використання інтерв'ю та транскрибованої
копії інтерв'ю

Я, Гривчишю Дмитро Михайлович, не
заперечую проти використання в навчальних і академічних цілях як
самого інтерв'ю, так і інформації, яку він містить, за винятком
наступних обмежень (якщо вони є)

2. Мені відомо про те, що інтерв'ю та транскрибована копія мого
інтерв'ю зберігатиметься в Центрі Буковинознавства Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича для академічного
використання іншими дослідниками.

Підпис

Дата 28.09.2023р.

Транскрибована копія інтерв'ю

- **Доброго вечора!**
- Доброго!
- **Дякую, що погодилися зі мною поговорити. Я би хотіла Вас попросити для початку розказати трішки про себе.**

- Звуть мене Гавришко Дмитро Михайлович. Народився я десятого серпня, в 1966 році, у місті Тернопіль. Практично все життя тут і прожив. Від'їжджав тільки на практику, в армію, а так, в принципі, постійно і вчився, і живу, і працюю в Тернополі.

- **Чи пам'ятаєте брежнєвський час?** Пам'ятаю добре, бо саме тоді навчався в школі, інституті та почав трудову діяльність.

- **Перепрошую, чи можете розповісти про заробітки?**

Звичайно. Зарплата складала 100 карбованців.

- **Дякую. Розкажіть, будь ласка, трішки про свята в часи Вашої молодості.**

- Ну, свята в часи моєї молодості були загальнодержавними основні. Якщо тут виникає питання за релігійні, то за релігійні свята я не знав років до двадцяти п'яти. Ну, як, знав теоретично, що вони десь існують, а так от в житті перетинатися почав тільки з років двадцяти п'яти навіть, коли Україна стала незалежною. А до того це всіляко у нас, ну, скажемо так, було небажаним. Не те, що заборонялося, але небажано було. І було настільки небажано, що потім це могло на професійній діяльності, на навчанні якось відбитися. І в сім'ї в мене побоювалися, судячи з усього. Відтак, релігійних свят не відзначали, навіть про них не згадували.

- **А Ви пам'ятаєте, чи були релігійні свята виокремлені якось в календарях?**

- Ну, в радянських календарях їх ніколи не було. Ні, в радянських календарях не було.

- **Ось Ви сказали, що у Вас в родині, може, навіть трохи побоювалися святкувати релігійні свята. Якщо навіть так, то чи Ви накривали якось трохи святковий стіл, можливо, чи купляли щось спеціально до цих свят?**

Чи були у Вас з цим якісь труднощі?

- Для яких? Для релігійних?

- **Так.**

- Їх не згадували, і до них нічого не готували. Це було табу.

- **А чи знали Ви, можливо, якісь колядки? Чи не знали?**

- Ні колядок, ні молитв, нічого. Єдине, що я пам'ятаю, що коли народилася моя молодша сестра, а мені вже було років сім, то вирішили нас похрестити. І нас зводили в так звану «П'яну» Миколаївську церкву. Сестричці було буквально щось біля місяця, а мені вже було років сім. Завели нас у підвал тої церкви, і там похрестили. От тазік з водою, це було, канешно, приголомшливо. Якись дяді бородаті. Ну, похрестити таки вирішили. Але, крім того, на релігійну тему то навіть розмов не було.

- **Крім цього випадку, Вам доводилося колись бути на хрестинах?**

- На хрестинах? Неодноразово. Я – похресний тато, якось одночасно і для своєї племінниці, небоги, і для свого шуріна похресним татом. Коли прийшли на хрестини, оказалось, що він нехрещений, і довелося спочатку його похрестити, а вже потім племінницю. Ну, і в друзів.

- **Це вже за незалежної України?**

- Так, це вже в двотисячному році приблизно, десь так.

- **Скажіть, будь ласка, а чи доводилося Вам бути тоді на вінчанні, наприклад?**

- На вінчанні? Ну, на своєму то я був присутнім.

- **А до того? Теж за радянських часів.**

- Ні, я тільки на своєму вінчанні... Ні, не тільки на своєму. Ще у сестри, у супруги брата був на вінчанні. Але я взагалі був вінчальним батьком. Ну, от був на дух вінчаннях: на власному, і на вінчанні жінчиного брата. Два рази був.

- **Добре. Давайте тоді з Вами перейдемо до радянських свят. Ось які, все таки, радянські свята у Вас в родині було прийнято святкувати?**

- Ну, було прийнято Перше травня, так називаємий день садівника-огородника: всі, хто міг, втікали зразу на дачу; хто самий хитрий був, то ще до демонстрації, а ті, що не могли відкрутитися, - після демонстрації. Ну, сьоме листопада, само собою. Два таких самих основних радянських свят. Ну, і реально всенародним святом був це, канешно, Новий рік. Люди очікували чогось кращого, нового, то це було реальне свято таке, не заполітизоване, без всяких рамок, транспарантів, лозунгів. Ну, єдиним таки святом всенародним це реально був Новий рік. Це люди святували без всякого примусу, таки разом і з бажанням. А всі інші свята – то було таке, добровільно-примусово. Таке свято, щоб по швидше з демонстрації змитися додому. Бо там чекає рідня, стіл накритий. Ну, такі свята були радянські, що збирали якусь їжу делікатесну, наприклад, консерви рибні ці, шпроти. От це святкова їжа рахувалася. Їх десь діставали, берегли до свята. Баночку майонезу ще, щоб заправити салат «Олів'є». Діставалася баночка майонезу так: привозилася з Москви, по благу. І це все виставлялося на святковий стіл.

- **Тобто навіть до таких святкувань важко було продукти знайти?**

- Ну, треба було готуватися за декілька місяців, домовлятися, шукати для того, щоб накрити святковий стіл, запросити якихось знайомих сусідів, щось таке. Щоб не вдарити обличчям в калюжу, так сказати. Щоб все було, як у людей.

- **А Вам доводилося часто брати участь в державних заходах?**

- Ну, таки досить часто. Правда, я приймав участь, як правило, не у колонах, а робота моя була пов'язана з озвученням всіх цих заходів, то я їх озвучував. Був не з колоною, а десь ззаду від трибуни, де стояло начальство. Так що, як воно проходилося, всі ці нюанси, це ми бачили дуже добре, знали і готувалися, і приймали участь роками. Ну, років 25 я займався організацією й проведенням цих всіх демонстрацій і мітингів, і всього іншого.

- **Чого, на Вашу думку, хотіла радянська влада добитися через це масове відзначення радянських свят і зневагу до релігійних свят?**

- Ну, як? Це були основи держави, Радянського Союзу. Дев'яте травня – великий здобуток, на цьому все й трималося. Якби не було цих свят, то люди би просто задавалися питаннями: «Що нас тут тримає? Що нас об'єднує?» А так свята вони завжди для підтримки духу, патріотизму, для об'єднання, для того, щоб було зрозуміло, що спільного між Казахстаном, Узбекистаном, Литвою, Молдовою, Україною. Як що? Ось – спільні перемоги, спільний рух вперед. Ну, машина пропагандистська працювала добре

- **Ось Ви говорили про те, що Ви брали активну участь в заходах до державних свят. А чи ось у Вас на робочому місці організовували якесь стимулювання для участі в цих святах? Можливо, Вас там нагороджували чимось?**

- Ну, до свят завжди були приурочені на роботі якісь збори, відмічали тих людей, які добре працювали. Це називалося трудовим подвигом. Вручали грамоти, премії, подяки. Ну, кожне підприємство, в міру своїх можливостей, до свят готувалося, проводилися урочисті збори. Ну, якщо людині вже не можна нічого, то її хоч згадували, хвалили, всіляко стимулювали відповідальне відношення до роботи. Приурочувалося до свят нагородження, подарунки.

- **Ось я так розумію, що для Вас головним радянським святом був Новий рік. А ось як Ви думаєте, для самої радянської влади яким було найголовніше радянське свято?**

- Ну, саме головне радянське свято – це дев'яте травня, День перемоги тому, що Радянський Союз хоч раз десь в чомусь переміг, ну, то це треба було підтримувати.

- **І от скажіть мені тоді, будь ласка, на завершення про радянські свята, ось чи у Вас у самій Вашій родині були якісь розбіжності щодо того, як розуміти ці радянські свята, як до них відноситися?**

- Ну, які розбіжності? В сім'ї розбіжностей не було. Відривний календар висів, відривав черговий аркуш – там червоним кольором написано: «Сьоме листопада – це всенародне свято Октябрської революції». Що тут можна з календарем сперечатися? З ним багато не поговориш.

- Ось скажіть, будь ласка, коли на радянські свята, і взагалі на будь-які свята, Ви збиралися разом з родиною, ось як довго приблизно сиділи за столом, про що виговорили?

- Ну, як довго, поки на столі було поїсти, поки десерт, тортик не закінчився, то й сиділи. Про що говорили... От, чесно кажучи, так згадати даже не можу. Ну, за що? Ну, як звично збираються, говорять, згадують якусь рідню, яка не тут, а десь далеко, в інших областях, інших навіть країнах. Ну, про те, що в повсякденному житті не говориться, сиділи-балакали за такі речі, за якісь плани. Так дослівно й не згадаєш. В принципі, було про що поговорити.

- Скажіть, будь ласка, ось ці свята особисто для Вас були цікавими тому, що Ви відчували якийсь справжній дух радянського свята, чи, може, тому, що це просто був вихідний день?

- Ну, особливого пієтету я до тих свят не відчував, бо так вийшло, що десь з кінця вісімдесятих, виходило так, що я у свята працював, озвучував, проводив, так що мені були ще подобалися будні, ніж свята. Свята, як правило, більш напружено проходили, відповідально. Будні мені більше подобалися, ніж свята.

- А яким у цей час було Ваше ставлення та ставлення Вашої родини до місцевої влади?

- Питання взагалі дивне, ставлення до місцевої влади... Це зараз у нас є мер, якого ми знаємо, як він називається, знаємо якихось депутатів. А тоді навіть голова міськвиконкому, хтось десь, казав, що відоме його прізвище, але так, що вів якийсь брифінг, виступав чи приймав участь в якихось міроприємствах часто... Ну, припустимо, що школа відкривалася, він там був присутній, але школа відкривалася раз на декілька років. То відношення до нього – це паралельні світи, ми з ними не перетиналися.

- **А Ви, можливо, пам'ятаєте, як Ваші сусіди святкували свята?**

- Ну, як наші сусіди святкували? Канешно, пам'ятаю, бо один раз вони до нас приходили, а другий раз – ми до них приходили. Але, по великому рахунку, що розмови, а що набір продуктів, а що по телевізору передачі, то практично не відрізнялося, що в їхніх хатах, що в наших.

- **А скажіть ще, будь ласка, таке: ось якими Ви пам'ятаєте поховання видатних осіб, можливо, вождів Радянського союзу?**

- Ну, я під час поховання Леоніда Ілліча Брежнєва якраз був у Москві. Чим мені запам'яталося? Нікого зі сторонніх туди не допускали. Я якраз був практикантом, по простоті душевній пішов у партком і кажу: «Там є разнорядочка, два комуністи, чотири комсомольця, двоє безпартійних, а нам можна?» На нас так подивилися, як на ідіотів. Тільки самі перевірені, самі надійні люди допущені були, за яких голова парткому клявся головою, щоб пройти попри гроб Брежнєва. Так щоб люди якісь, студенти з Західної України і попали на таке міроприємство, – та ви що. Там все було регламентовано, все перевірялося, все чітко, ніяких сторонніх. Все було по повній програмі.

- **А що у Вашій пам'яті збереглося про святкування радянських свят в часи Вашого дитинства?**

- Да, а чого ж не запам'яталося... Більше всього мені запам'яталося, як на нашому перехресті на сьоме листопада вигнали старого єврея морозивом торгувати. От ідуть люди десь з демонстрації, а дали наказ, що має торгувати морозивом. Погода холодна. Він стоїть у білому фартуху, в халаті, а його так обвітрило, а обличчя червоне-червоне. І він стоїть і кричить: «Свежий гарячий морожений, свежий гарячий морожений!» Люди закоцюблі, сміються, йдуть у нього це морозиво купляють. Тільки завдяки цьому трюку він таки своє морозиво й продав сьомого листопада, мало не в мороз, біля нуля температура, а він – морозиво продавай. Ну, продав.

- **Скажіть ще, будь ласка, таке: чи збереглись у Вас якісь позитивні та негативні спогади про ці свята?**

- Ну, позитивні, негативні... Позитивні – те, що вихідний день, а вихідний день – це означало, що по вулиці Богдана Хмельницького, де я жив, не будуть їздити машини, бо то під вікнами так гуркотіло й смерділо. А як свято – це навіть не неділя – руху автомобілів взагалі не було. Не те, щоб там маленький рух був, – не було. Немає гуркоту цього й диму, коли на вулиці нічого не гудить, не шумить, не торохтить – ну, це просто свято було. Таки да, це було відчуття свята. Тиша з вулиці аж суне.

- **А чи, на Вашій пам'яті, був якийсь негатив у цих святах?**

- Ну, особливого негативу не було. Люди працювали, а потім те свято використовували, щоб відпочити. Знали про нього заранне. Ну, давали людям відпочити можливість в цей день, за це треба було зранку сходити на демонстрацію, ну, що зробиш. За все треба платити.

- **І тоді я так завершу наше інтерв'ю на такому питанні: от що, на Вашу думку, про це будуть знати наступні покоління і чи піде їм на користь це знання про радянські свята, про релігійні свята в Радянському Союзі?**

- Ну, історія є історія. Треба все знати про минуле. Той, хто знає про минуле, може побудувати хороше нормальне майбутнє. Інформація про ті часи, що були, повинна бути, повинна доходити, повинні її знати. Тільки не переробляти, а враховувати. Канешно, треба знати своє минуле. Були і свята, все було.

- **Добре. Дуже Вам дякую, що виділили мені трохи часу.**

- Прошу, заходьте ще.

ДОДАТОК Д

Паспортний лист до інтерв'ю

32. **Дата та місце проведення інтерв'ю:** 20.09.2023 р., оселя Ковальчук Марія Петрівна за адресою вул. Берегова , с. Волиця.

33. **Респондент:** Ковальчук Марія Петрівна.

34. **Дата й місце народження:** 25.08.1967 р., м. Тернопіль, Тернопільська обл.

35. **Адреса й телефон:** вул. Берегова , с. Волиця, 0981756846.

36. **Доступ до інформації:** відкритий.

37. **Походження, склад родини, виховання, генеалогія:** Ковальчук Марія Петрівна є донькою Косюк Петра Івановича, механізатора, та Косюк Ганни Олегівни, доярка. Чоловік Ковальчук Марії Петрівни – Ковальчук Дмитро Йосипович – працівник інженер-механік..

38. **Рівень і характер освіти:** медична освіта, медична сестра.

39. **ШБ, адреса й телефон інтерв'юера:** Ланова Юлія Дмитрівна; вул. Набережна, м. Чернівці; 0949912547.

40. **Професія, перелік посад інтерв'юера:** студентка 6-го курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, спеціальності «Історія та археологія».

41. **Загальна кількість годин запису:** 33 хвилини, 32 секунди.

42. **Вид і марка диктофону:** аудіозапис на мобільний телефон у форматі MP3.

43. **Вид і марка плівки:** аудіозапис на мобільний телефон у форматі MP3.

44. **Основний зміст інтерв'ю (з зазначенням таймінгу):**

- релігійні свята в СРСР: 3:12 – 9:28.
- радянські свята: 9:30 – 18:45.
- спілкування, побут, сімейна обрядовість: 18:48 – 29:35.
- пам'ять про події: 29:38 – 33:28.

Місце проведення інтерв'ю, його опис, інтер'єр: інтерв'ю проводилося в оселі респондента, в доброзичливій атмосфері.

45. **Ставлення респондента до питань, його готовність дати інтерв'ю:** респондент був готовий дати інтерв'ю, оскільки інтерв'юер попередньо

обговорював з ним цю можливість та тематику інтерв'ю. Не було таких питань, на які респондент не хотів би давати відповідь.

46. Кількість зустрічей з респондентом: три.

47. Примітки й коментар: респондент був відкритим для спілкування, під час якого не виникало жодних проблем.

Угода на зберігання й використання інтерв'ю та транскрибованої
копії інтерв'ю

Я, Ковалюк Марія Тетрівна не
заперечую проти використання в навчальних і академічних цілях як
самого інтерв'ю, так і інформації, яку він містить, за винятком
наступних обмежень (якщо вони є)

2. Мені відомо про те, що інтерв'ю та транскрибована копія мого
інтерв'ю зберігатиметься в Центрі Буковинознавства Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича для академічного
використання іншими дослідниками.

Підпис

Дата 28.09.2023р.

Транскрибована копія інтерв'ю

- **Доброго вечора!**

- Доброго!

- **Будь ласка, попросу Вас: розкажіть про себе.**

- Мене звати Ковальчук Марія Петрівна. Я народилася в селі Ставки, в Тернопільській області, 25 серпня 1967 року, тобто застала ще присутність Радянського Союзу. Спочатку вчилася в першому класі в Красному, а потім переїхали в Тернопіль. Закінчила середню школу і поступила в медінститут. Закінчила медінститут і тепер працюю в Гримайлівській «Міській поліклініці №1» від 93-го року до сьогоднішнього дня. Ну, працюємо, стараємося, в колективі, дружньо.

- **Можете, будь ласка, щось розказати про свята в часи Вашої молодості?**

- Звучить так, молодості... Ну, застали, справді, ще застали за Радянського Союзу святкування. Це припало якраз на мої шкільні роки. Ну, і ці шкільні роки в основному ми,... свята були такі, що заставляли в школі організовано йти демонстрації, на Перше травня, День Конституції, Жовтневої революції. Щоб сказати, що ми були в дуже великому захваті від того, що ми ходили, ну, я не можу сказати тому, що це було в якійсь мірі примусово. А з другої сторони, коли ми ходили, то в принципі ми спілкувалися між собою, друзі. Ми не звертали уваги на те, яке там святкування. Ми просто знали, що нас вдома чекає сім'я, а це був один з приводів того, щоб зібратися в родинному колі, і ми спішили скоріше додому, бо там щось смачненьке завжди було на столі, чекало.

- **Тобто якби я Вас запитала, що для Вас та Вашої родини було свято, то це, скоріш за все, була можливість зустрітися, зібратися разом, так?**

- Все правильно.

- **Добре. От скажіть, будь ласка, чи були ось саме у Вашій місцевості якісь особливі традиції святкування?**

- Ну, жили, поки я ще була в першому класі, то ми жили в Городенці. Щось особливе таке я не пам'ятала тому, що тато був партійний, якихось таких не було дозволів там то, то святкувати. Єдине, що я пам'ятаю зі свого дитинства, то мені тато завжди наказував, потім ще коли молодша сестричка була вже, піросла, в школу ходила: «То, діти, ви дивіться, не розказуйте те, що в нас є Різдво, що ми святкуємо Різдво, бо це не положено так». І ми знали, що то треба тихенько святкувати, нікому не розказувати. Так – всі в нашому класі, всі у нас в школі робили.

- **Тобто можна сказати, що у Вас були свої традиції, залежно від Вашої місцевості, Івано-Франківської області, але Ви про них замовчували. Але це все було, зважаючи на становище Вашої родини.**

- Так.

- **Гаразд, тоді я би задала Вам декілька питань по конкретних святах, наприклад, про релігійні свята. Чи могли би Ви мені сказати, чи були виокремлені релігійні свята в календарях?**

- Ні, ну, релігійних свят не було. Те ж саме Пасха, от це все. Просто люди знали, що от такого дня буде свято, і там тихенько, хто йде в церкву, хто там щось посвятив, тихенько, ранесенько. Ми знали, що ми встаємо, а на столі там свячені вже яечка, пасочка. Але це все тихоша було. Так, ну, і люди святкували. Кожен собі по-маленько, по-тихенько, але святкував.

- **Ось який у Вас настрій був взагалі на ці релігійні свята, які Ви таки зустрічали, але зустрічали так тишком-нишком?**

- Ну, переважно з дитинства, пам'ятаю: те, що не можна, то того дуже хочеться. Так і це було. Ми знали, що якщо про це не треба говорити, значить там щось буде дуже смачненьке. Переважно на Різдво то – кутя, потім на Пасху – теж там пасочка, смаколики всякі, м'яско копчене, ковбаска. Це дуже смачне було, дуже любилося.

- **Тобто стіл Ви доволі смачний таки накривали. А Ви ось якось одягалися спеціально до цих свят? Чи мали Ви якісь традиції певні під час святкування цих свят?**

- Ну, в нас не було такого, щоб там нарядно. Просто щоб було охайно, гарно одягнені, чистенькі. А вже потому, пізніше, люди, в принципі, в хустинках були. Але це теж як у кого. У нас не прийнято було в хустинках ходити, але нарядно одягнені.

- **А чи було Вам важко знайти продукти всі необхідні для того, щоб накрити стіл?**

- Ну, це було важко. Це було важко. У нас були такі кур'єри. Бабуся, яку ми запускали, бабуся всі черги стояла. Ну, бабуся стояла ранішні черги, а я приходила зі школи після уроків, і продовжувала далі стояти. Так що це ми, це пам'ятаємо. Можна було щось взяти, можна було купити смачненьке, але треба було довго вистояти.

- **От розкажіть, будь ласка, детальніше, як Ви відзначали Різдво та Великдень. От які традиції на ці два релігійні свята особливо Ви запам'ятали?**

- Ну, на Великдень кажу, що бабуся от ходила в нас у церкву тому, що якось так не положено було, щоб тато ходив, тим більше мама, жінка партійця. А бабуся ходила, вона собі ходила в греко-католицьку церкву. Там освячувала, брала з дому ці продукти, що ми складали. Ми в кошичок не складали, ми складали те все в мішочок. І вона там успішно те все освячувала, приносила додому, і ми вже собі сиділи, чекали, за столом збиралися. Ну, свято, це було свято тому, що знали, що це йде якось, ну, таке як внутрішнє воно йшло. Коли ми збиралися, то воно якось зсередини це відчувалося, що це треба святкувати, це дуже добре.

- **А от чи знали Ви колядки якісь на Різдво? Чи Ви їх співали?**

- Ну, колядки в мене знала мама. Знала бабуся. Малі ми не дуже то знали тому, що ми могли ненароком з сестричкою почати співати десь там, де не положено, то це не дуже було. А дуже любили слухати, коли співала бабуся, мама.

- **Скажіть, чи не пам'ятаєте Ви, чи організовували державні заклади та партійні структури якісь альтернативні заходи під час святкування Різдва та Великодня?**

- Ну, було. Були у нас спартакіади придумували, суботники були теж. Люди ніби мають іти святкувати, а їм тут треба вийти на роботу, терміново щось поприбирати, скласти. Були, були альтернативи. Або всякі спартакіади влаштовували тому, що діти знають викладачів, вчителів, і взагалі всі знали, що треба їхати в село, бо там же ж в основному так спокійно святкувалося. А придумали дітям таке, що вони не мали можливості вийти за межі міста.

- **Тобто Ви боялися, що можуть і переслідувати за такі дії?**

- Боялись того, що потім вони на лінійці, що то могло це все викриватися, розказувати. В принципі, всі святкували, всі. Але коли на фоні всієї лінійки тебе починають картати, що от ти такий-то, ти собі святкуєш, і всі на тебе дивилися, хтось пальцем вказував. Це було неприємно в тому розумінні, що цькували. Хотіли, щоб було таке відчуття твоєї мізерності, приниження і тому подібне. Спеціально таке пригнічення, щоб людині здавалося, що вона не права, що вона погано робить. Але люди все одно святкували.

- **І скажіть, будь ласка, можливо, які свята (з релігійних), от саме з сучасного Вашого досвіду, вже після проголошення незалежності України, були для Вас абсолютно новими?**

- Ну, я ніколи не знала, ну, як не знала. Чула, що щось таке було, але я не зустрічала. От ці переодягання на Різдво, Переберія, от ця вся ряжаність, Маланка. Це тут воно так уже, в Чернівцях. А в нас там в Городенці цього не було, тоді також цього так відкрито ніхто не святкував. Але це було для мене дуже таке й веселе, й кумедне, так дивилася на це. Потім, ну, що ще... Тут зараз, наприклад, мені було дуже радісно, коли почали святкувати вже тепер, при вільній Україні, і свято прапора, і День незалежності, тобто це, це зігриває душу, те радує, те, що ти відчуваєш, воно підтримує тебе.

- **Дякую. Давайте тепер ми від релігійних свят перейдемо до радянських. Скажіть, будь ласка, які радянські свята було прийнято шанувати саме у Вашій родині?**

- Ну, радянські, які до сьогоднішнього дня, то Восьме березня, дуже любилося це свято тому, що все наше жіноцтво велике збиралося за столом, ми всі очікували подарунків, ми їх отримували. І застілля. У нас бабуся й мама дуже смачно готували. І в нас завжди ще от такий привід був. Ще й гості приходили. Ми святкували, ми збиралися. Тоді теж і співали, і фільми дивилися, весело було. Новий рік – це по-любому лишається. Ну, Новий рік – він завжди Новий рік. Особливо, коли в родині зустрічаєш, коли суто родина, це дуже приємно. Ну, і з таких свят, Перше травня. Я не скажу, що це було там аж святкування, чи в день Жовтневої революції. Просто перша частина дня – це був парад, на який ти обов'язково повинен був піти, а друга частина дня – для того, щоб трошки якось прикрасити от це все, то батьки, знову ж таки, накривали стіл, ми собі збиралися. І тому у нас завжди таке було бажання, прагнення, якщо трохи прохолодно було на вулиці, то бігом бігли додому, бо знали, що теж щось смачненьке чекає нас на столі.

- **Чи переживала Ваша родина якісь труднощі при підготовці до цих радянських свят?**

- Ну, труднощі завжди були тому, що достатку особливо не було. Навіть якщо враховувати, що тато був партійцем, а мама в університеті працювала, все одно, особливо не було. Для того, щоб щось відсвяткувати, то мусили якось так заздалегідь щось по-трошки збирати, підготовлювати.

- **Яким тоді був Ваш святковий стіл? І чи надавали у Вашій родині уваги зовнішньому вигляду? Чи якось прикрашали, можливо, оселю?**

- Стіл прикрашали, але стіл, в принципі, завжди прикрашали. Мама завжди любила це робити, бо вигляд. Можливо, навіть не тому, що вигляд. Прикрашали так, бо ж не було аж таких дорогих продуктів, але так зуміти треба було зробити, це обставити, щоб воно складалося враження, що так

багато всього і дуже-дуже смачно. Ну, то, що смачно, це точно, а от вигляд такий...

- **Скажіть, будь ласка, чи були у Вашій родині якісь розбіжності в оцінці радянських свят? Якщо були, як Ви їх прийняли?**

- Ну, щоб розбіжності... В принципі, ми були маленькі на той час з сестричкою. Ми сприймали це все як положено, як повинно бути. Щоб нам казали, що ми повинні тільки те і те, то ні, цього не було. Просто як загальне таке в країні було, що от на це свято, наприклад, на День перемоги, вшановують героїв, потім на Перше травня виходять на свято праці. Ми святкували там, якщо йшли на парад, а другу половину дня ми були на городі, відпрацьовували.

- **Чи пам'ятаєте Ви, чи організовували органи державної влади якісь стимулювання для участі в святах?**

- Ну, стимулювання було. Премії якісь були. Навіть було не те, щоб людині в той день давали якусь спеціальну премію, просто було так, що людина очікувала якусь подяку і тому подібне. Бо тоді не було так, щоб було багато грошей давали. Справді, якісь листи, от у ці дня давали, коли нас збирали на урочисті збори, і після параду чи перед парадом збирали й грамоти давали, подяку. Люди бачили, що ти є присутній, і тобі вдячні за те, що ти там працював. В якійсь мірі, може, людині показували, що вона не заміна, але це теж було двояко. Відвернути увагу людини, яка прийшла, щоб вона якомога менше була вдома. Щоб люди були більш організовані, спілкувалися між собою, от у всіх цих ячейках. Але люди все одно тяготили додому, хотілося скоріше піти й бути в хаті.

- **Ось, за Вашим досвідом, яке радянське свято стало головною подією календаря?**

- Ну, напевно, все таки, День перемоги. Щось так думаю, що це таке було тоді. Це зараз ми вже переглядаємо все те. А тоді ми сприймали всі ті факти, що нам давали, що так воно і було, так воно і є. Це всі, від маленького до великого, сприймали все як положено. І ми з таким захопленням дивилися, по-

перше, паради по телевізору, от ці всі військові. Потім, знову ж таки, батьки святкували, офіційно, як дорослі люди, з випивкою. Потім ми всі сідали фільми дивитися. Тобто ще раз воно на такому емоційному рівні підкреслювало, що от ми, ми така країна, ми це зробили. Була й гіркість, був і плач, була й печаль. Все було в цей день. День перемоги був такий. Ми тоді не відділяли, хто, як, чого. Сприймали, як мали, це все. Тепер то ми вже розуміємо, що це було налаштовано спеціально так, щоб люди відвертали увагу від чогось більш необхідного.

- **Ось яким було саме Ваше місце в радянських святах?**

- Ну, щоб я сказала, що моє місце там було якесь велике... Я просто... Нам завжди з дитинства казали, що ми гвинтики. Що ж, маленьким гвинтиком себе відчувала, можливо. Але я скажу, що я не була фанатом от тих всіх святкувань. Єдине, що для мене це був вільний день, вільна година, вихідний. Тобто якось уникнути і заховатися від усього цього пафосу і скоріше додому, побути вдома, от це так.

- **Але Ви ходили на паради, так?**

- Ну, так, ходили, ходили на паради ми. Було так, що просто в якійсь мірі воно було не погано, що друзі збиралися, ми собі десь там йшли в парк, спілкувалися, морозиво їли, це дитяче таке. А потім – все одно додому.

- **А чи була у Вас якась особлива мета щось донести суспільству тим, що Ви йдете на цей парад?**

- Ну, нам здавалося на той момент, що от раз ми вийшли на парад, то весь світ бачить, як от ми всі разом святкуємо, збираємося, що от яка ми країна. Ну, потім з роками воно все якось усвідомлювалося це все, і вже якось інакше дивилися.

- **От чого, на Вашу думку, хотіла добитися радянська влада саме через масове відзначення радянських свят і зневагу до релігійних?**

- По-перше, відвернути увагу людей від релігійних свят, тобто от ця масовість, усе це було налаштовано на те, щоб показати всьому світу, яка країна згуртована, де скаже партія, то всі кинуться туди, зроблять і все. А те,

що люди втрачали в своєму моральному обліку, у своєму внутрішньому світі, бо ніхто не мав часу, не мав коли задуматися над тим, для чого це все. Просто так сказали, так треба було робити, от і все. А кому це було потрібно? Нам точно це не було потрібно. Але тоді якось ця психологія людей відверталась від внутрішнього, від сім'ї навіть, бо ти повинен був жити життям суспільства. Я не кажу, що це погано, життям суспільства жити. Але те суспільство повинне бути на рівні з людиною. Тобто воно має дати людині можливість себе проявити, і, напевно, показати, що суспільство для неї робить. А тут була масова така надсажденість, що ви повинні так і так робити, тільки так говорити і все. Але в людей у певній мірі теж починав якийсь внутрішній бунт наростати тому, що коли людині постійно кажуть, як вона повинна робити, душа її рветься якось по-своєму це проявити.

- **Дійсно, так. Ось Ви говорили про те, що Ви раді були цим святкам в тому плані, що Ви могли провести час з родиною. От про що Ви зазвичай спілкувалися під час застілля з родиною. Як довго взагалі тривали Ваші застілля на свята?**

- Ну, якщо це було до Дня перемоги, наприклад, то в мене обидва дідуся воювали, фронтовики. І причому так сталося що і батько батька, і батько мами вони в Берліні зустрілися, там бачилися. І коли вони зустрілися за одним столом, то вони дуже багато спогадів мали спільних, як вони йшли. І ці спогади й нам передавалися. Мій батько завжди розказував, як дідусь, як він відчував, як він бачив, він теж розказував. Не все ж людям подобалося, коли вони йшли війною до перемоги. Люди важко це переживали, але в народі була згуртованість, в них була одна ціль, що вони повинні перемогти, вистояти. То от стосовно Дня перемоги, то це було, ці спогади. А ми потім дивилися фільми й порівнювали, наскільки воно співпадало з тим, що нам розказували. Стосовно Першого травня, ну, не скажу, що то якісь аж там спогади були. У нас єдиний спогад, що з тим пов'язаний, то то парад і дача. Практично і теоретично. Ну, Восьме березня – то завжди свято було. Тут, по моєму, Новий рік і Восьме березня – то самі найкращі в нас свята були, бо і подарунки

отримувалися, особливо, бо в нас жінок більше було в сім'ї, ну, і асоціація така. Дуже цікаво було, бо на такі будні дні люди не мали можливості, та й не було якихось таких фільмів, а це якось так на Восьме березня, на Новий рік і мультики для дітей, і фільми, тобто була якась така віддушину для душі, для відпочинку.

- **Тобто ці свята були Вам цікавими, в основному, бо це був вихідний день, можливість зустрітися з родиною, а не тому що це був якийсь особливий дух радянського свята, так?**

- Так, так.

- **Добре, дякую. Я би хотіла спитати, яким було Ваше ставлення та ставлення Вашої родини до місцевої влади?**

- Ну, якщо врахувати, що мій тато був партійним працівником, то тут з його сторони неоднозначно було, бо він там святкував. Хоча мого батька по сьогоднішній день згадують, він, слава Богу, здраствующий, то люди говорять, що він завжди старався, хоч по партійній лінії був, старався людям якось допомогти. Тобто враховуючи навіть те, що партія завжди там наказувала то і то робити, треба було щось і для людей робити. Мій тато в цій мірі помагав. У нас не було в сім'ї такого, що тобі казали, що завдяки партії в тебе є те і те. Дітям не нав'язувалося цього. А мама була працівником освіти, їй не було такого насаджування, їй подобалося в сім'ї, з дітьми проводити час. Не було насилля нікого, такого, щоб примушували до чогось. В нашій сім'ї ми були вільні, в наших поглядах, в наших стосунках, в наших вчинках. Ну, в межах розумного, звичайно.

- **А ось, можливо, Ви пам'ятаєте, як ваші сусіди святкували свята?**

- Ну, ми не те, що бачили, ми чули переважно, як люди святкували. Весело святкували. В кожного було своє розуміння, як цей час проводити. Хтось хотів добре поїсти й випити, хтось – просто поспілкуватися. Кожен закривався у себе в хаті й робив так, як він вважав за потрібне, за явн сприймав свято, те чи інше.

- **Якими були ось самі веселі й позитивні моменти, які Ви винесли з радянських свят? Це саме перебування в родинному колі?**

- Так, так, це було основне. Зараз такого не пригадуєш вже, але тоді можна було десь з родиною поїхати. Не було великого достатку, але просто якщо ми збирались якось провести з родиною час, то ми цілий рік от це собі збирали гроші, і ми собі могли дозволити десь поїхати тоді. Тобто це теж відчуття свята, що ти цілий рік чекаєш, і десь потім літом на те ж Чорне море поїхати відпочити. Це нам давало ніби наснаги й сили працювати, в школі вчитися, бо знали, що ми будемо нагороджені за це.

- **Скажіть, будь ласка, а Вам доводилося бувати на хрестинах ще за радянських часів?**

- Ні, за радянських часів на хрестини ми не ходили. Яюсь так воно не було, не афішувалося. Принаймні, як тоді робили люди: люди в основному їхали в село. Бо тут в Чернівцях в церкві це неможливо було, хіба що дуже тихенько. А так, хіба що потім приходили в гості, коли вже знали, що там хрестини відбулися, і просто приходили й поздоровлювали батьків, несли подарунки, але це вже й не хрестини були називалися, а просто як відвідати, поздоровити батьків з народженням дітей.

- **Яким було в той час Ваше ставлення до хрещення новонароджених? І чи Ви хрестили вже своїх дітей?**

- Ну, своїх дітей я вже так, хрестила, коли вони ще були маленькими. А відношення тоді до хрещення... Ну, справа в тому, що, знову ж таки, враховуючи, що мій тато був партійним працівником, то нам було заборонено, щоб дітей хрестили. Але ми це придумали як, вірніше, наші батьки: нас, не попереджуючи, завезли до наших прадідуся й прабабусі в село і охрестили вже, можна сказати, у більш-менш свідомому віці. Це для нас було, звичайно, шоком, бо ми ніхто не знав, як це має бути. І батьки при цьому не мали бути присутні тому, що, знову ж таки, в селі там міг хтось сказати, що такий і такий працівник, а в нього діти хрещені. А так батько міг сказати, що він не знав, що так сталося тому, що це захотіли його батьки і так зробили. Так що тепер

звичайно, Боже, тут навіть немає мови. Ми коли з чоловіком женилися, то вінчалися, наші діти хрещені, і діти наших дітей, надіюсь, будуть хрещені. Так що це все буде продовжуватися тому, що це не є мода, це є та необхідність, без якої людина не може існувати, це повинен бути зв'язок людської душі з зовнішнім, з оточенням, з миром всередині й ззовні. Я вважаю, що це дуже необхідно.

- Ось Ви говорили про те, що Ви з Вашим чоловіком вже вінчалися. Наскільки Ви розповідали, це вже було за незалежної України, так?

- Так.

- Скажіть, будь ласка, чи доводилося Вам бути на весіллі ще радянському? Якщо так, то чи вінчалися люди саме на радянському весіллі?

- Ми були на радянських весіллях, але це проходили весілля в ресторанах, в кафе. К було до того, чи люди вінчалися, чи люди після того вінчалися, це замовчується, бо це теж ніхто не афішував. Наскільки я знаю, були такі випадки, що люди їхали в село вінчатися, або десь приходили вже на розпис в ЗАГСі, і звідкись вони добігали, що запізнювалися. Судячи з усього, люди десь таємно вінчалися, а потім приїжджали. Бо повинна була бути злагода, добро, дане зверху на створення сім'ї.

- Скажіть, а чи були представники місцевої влади на тих весіллях, на яких Вам доводилося бути?

- Ну, це хіба або сім'я, яка робила весілля, дуже хотіла пафосності такої, то вони когось запрошували, а, може, хтось був у родині такий, і як почесного гостя запрошували. А так, в принципі, прості такі весілля були. Це вже залежало від людей, від оточення, від родини, тих, хто створював сім'ю.

- От скажіть мені ще, будь ласка, якими Ви пам'ятаєте поховання видатних осіб?

- Якщо маються на увазі от ці наші керівники, там Брежнев, то можу Вам сказати таке, що я тоді ще вчилася в школі, тільки не пригадаю, чи це був дев'ятий, чи десятий клас. Нам десь посеред навчального дня сказали, що

помер Брежнєв. І, звичайно, що дітям, які звикли, що у них є батько, керівник загальний в країні, то було якось страшнувати, і деякі навіть плакали. Думали, що ж ми тепер будемо робити, як керівник помер, вони ж повинні були жити вічно й піклуватися про нас. А потім з кожним роком мінялися ці керівники, приходили і помирали, то вже до цього звикав і розумів, що це природній процес. Особливо, це асоціація, коли оркестр давав музику, ми вже розуміли, що хтось помер.

- Скажіть, будь ласка, а що у Вашій пам'яті збереглося про святкування радянських та релігійних свят в часи Вашого дитинства? можливо, до школи навіть щось пам'ятаєте, в часи навчання в початковій школі. Якісь такі особливі моменти, окрім того, що Ви збиралися з родиною.

- Було таке, що приїжджали на Тернопільщину до батьків мого тата, на Різдво якраз. Сніг, так гарно було, коли люди по селу ходили й співали колядки, а в кожній хаті, так мені було незвично, що їх пригощали, наскільки то було в людей, але принаймні хоч пряниками, незвично, коли ти зі своєї хати даєш незнайомим людям. Я вважаю, що у цих святах релігійних дуже велика користь, бо це якось і подяка людям, подяка оточенню, природі, всім, тобто людина більше в родинному колі почуває себе не тільки як у своїй сім'ї, а й в родині народу. Це коли були маленькими. А вже тут, будучи в Чернівцях, вже дорослі, то згадується Маланка. Для нас це теж було незвично, ми ніколи майже про це не чули. Це теж не так давно все відносилось. Це дуже гарно, дуже приємно, що таке є у людей. Це цікаво.

- Скажіть, будь ласка, а у Вас збереглися якісь фотокартки з цих свят?

- Ну, є старенькі фотокартки, там, де я ще зі своїм татом, з дідусем, на параді, на фоні всяких транспарантів, плакатів, кульок. І теж дивлюся на ті фотографії старенькі, і дивишся, люди ніби старенькі, ніби й радісні обличчя такі. В кого з чим асоціації були на той момент, хто про що думав, як собі це уявляв.

- Тоді я завершу наше інтерв'ю таким останнім питанням: що, на Вашу думку, знатимуть про свята в Радянському Союзі наступні покоління і чи піде їм на користь це?

- Ну, знати повинні наступні покоління тому, що, скажемо, якщо ми не будемо знати своєї історії, то ми не будемо далі творити нічого, не будемо покращувати життя і взагалі стиль цього життя. Тобто знати треба, знати й розказувати треба. Просто це вже людська натура, повинні люди самі робити висновки, що їм взяти з минулого, що їм перенести. Я не кажу, що зовсім та все погано було, були й непогані моменти, але треба завжди адекватно до того відноситися, брати саме, скажемо так, користь, нормальне відношення людей до того, що це приносить в наше життя. От це треба, треба зберігати. Треба казати діткам, як було, треба розказувати, щоб вони знали, щоб знали, як батьки тоді поступали, чи вони мали вибір, чи вони не мали вибору, і цінувати те, що тепер у них є вибір, щоб вони це знали і робили так, як їм душа говорить і бажає, а не тому, що треба було так робити.

- **Дуже Вам дякую!**

- Прошу, Вам дякую, що вислухали.